

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

Кафедра психології

«До захисту допущено»

Завідувач

кафедри _____
(підпис)

(наукове звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

« _____ » _____ 202 ____ р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти**

на тему: «Соціально-психологічна безпека особистості»

Виконала:

студентка групи ТУод-8-24-М1ПС(2,0здс)
(шифр групи)

Освітньої програми: «Психологія»

Спеціальності: 053 Психологія
(код і найменування спеціальності)

Шметан Анастасія Ігорівна
(ПІБ студента)

(підпис студента)

Керівник: канд.психол.наук, доцент, доцент
кафедри Прокоф'єва-Акопова Світлана
Александрівна
(підпис наукового керівника)

2026 р.

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ»

Кафедра психології

Рівень вищої освіти: другий (магістерський) рівень

Спеціальності: 053 «Психологія»

Освітньої програми: «Психологія»

«Затверджую»

Завідувач кафедри _____

(підпис)

(вчене звання, науковий ступінь, ПІБ)

«_____» _____ 2026р.

Завдання

на кваліфікаційну роботу студента

Шметан Анастасія Ігорівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи Соціально-психологічна безпека особистості

Керівник кваліфікаційної роботи: канд.психол.наук, доцент, доцент кафедри Прокоф'єва-Акопова Світлана Александрівна

2. Строк подання студентом кваліфікаційної роботи на попередній захист: Травень 2026р.

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи (рекомендовані науковим керівником та відповідним методичним забезпеченням /окремі аспекти роботи, обсяги роботи
Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на підрозділи, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел (80 найменувань). Загальний обсяг роботи – 107 друкованих сторінок, обсяг основної частини роботи складає 99 сторінок.

4. Необхідний графічний та аналітичний матеріал за темою дослідження: .
Кваліфікаційна робота містить 5 таблиць, 1 рисунок

5. Календарний план виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Строки виконання		Примітка
		Планові	Фактичні	
1	2	3	4	5
1.	Збір та опрацювання наукових джерел	Листопад 2025	Листопад 2025	
2.	Написання вступу	Грудень 2025	Грудень 2025	
3.	Розділ 1. Особливості соціально-психологічної безпеки особистості	Грудень 2025	Грудень 2025	
4.	Розділ 2. Організація дослідження соціально-психологічної безпеки особистості	Січень 2026	Січень 2026	
5.	Розділ 3. Результати емпіричного дослідження соціально-психологічної безпеки особистості	Березень 2026	Березень 2026	

1	2	3	4	5
6.	Висновки	Квітень 2026	Квітень 2026	
7.	Оформлення списку використаних джерел	Квітень 2026	Квітень 2026	
8.	Подання роботи на перевірку керівнику	Квітень 2026	Квітень 2026	
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	Травень 2026	Травень 2026	

АНОТАЦІЯ

Шметан А. І. «Соціально-психологічна безпека особистості» – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» –ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2026.

Актуальність дослідження. У сучасних умовах суспільних трансформацій проблема соціально-психологічної безпеки особистості набуває особливої актуальності та привертає значну увагу науковців різних галузей знань, зокрема психології, соціології, педагогіки та безпекознавства. **Мета дослідження:** емпірично дослідити особливості соціально-психологічної безпеки особистості.

У роботі були використані наступні **методи дослідження:** метод теоретичного аналізу наукових джерел, психолого-діагностичного обстеження, математичної обробки результатів дослідження

Ключові слова: особистість, безпека, соціальні чинники, психологічні чинники, локус контролю.

ANNOTATION

Shmetan A. I. "Socio-psychological security of the individual"– It's Manuscript.

Diploma's work in obtaining the educational qualification of " bachelor's " PJSC «Institution of higher education «Interregional Academy of Personnel Management», 2026.

Relevance of the study. In modern conditions of social transformations, the problem of socio-psychological security of the individual is gaining particular relevance and attracts significant attention from scientists in various fields of knowledge, in particular psychology, sociology, pedagogy and security studies.

The **purpose** of the study: to empirically investigate the features of socio-psychological security of the individual.

The following **research methods** were used in the work: the method of theoretical analysis of scientific sources, psychological and diagnostic examination, mathematical processing of research results

Keywords: personality, security, social factors, psychological factors, locus of control.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ.....	14
1.1. Особистість як цілісне системне утворення.....	14
1.2. Структура та класифікація безпеки	33
1.3. Психологічна безпека як мета становлення особистості.....	39
Висновки до першого розділу.....	69
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ	71
2.1 Основні етапи емпіричного дослідження індивідуальних проявів перфекціонізму особистості	71
2.2. Методичний інструментарій дослідження соціально-психологічної безпеки особистості.....	73
Висновки до другого розділу.....	79
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ	81
3.1. Групи чинників, що формують у людини відчуття особистісної безпеки .	81
3.2. Особистісні детермінанти соціально-психологічної безпеки	90
Висновки до третього розділу.....	96
ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	100

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах суспільних трансформацій проблема соціально-психологічної безпеки особистості набуває особливої актуальності та привертає значну увагу науковців різних галузей знань, зокрема психології, соціології, педагогіки та безпекознавства.

Глобалізаційні процеси, соціально-економічна нестабільність, інформаційне перенасичення, військові конфлікти, вимушені міграційні процеси, зростання рівня стресогенності суспільства та кризові явища в усіх сферах життєдіяльності людини істотно впливають на психологічний стан особистості, її емоційне благополуччя, здатність до адаптації та ефективної соціальної взаємодії. У таких умовах забезпечення соціально-психологічної безпеки стає необхідною передумовою гармонійного розвитку особистості, збереження психічного здоров'я та підтримання внутрішньої стабільності (Л.Д.Заграй, Т.Д.Зінкевич – Євстігнеєв, О.П.Коваль, О. Кононенко, М. Котик, Г.В.Ложкін, Д.С.Тітаренко, О.Б. Мурадян, І.І.Приходько А.С. Харченко, О.М.Чуйко, Б.О.Язлюк Р. Абрамовиц, Х.-Ц. Чанг, А. Т. Ли, П. М. Сенж, К. Віллінг тощо).

Актуальність дослідження соціально-психологічної безпеки особистості зумовлена також тим, що сучасна людина постійно перебуває під впливом численних зовнішніх і внутрішніх загроз. До них належать інформаційні маніпуляції, соціальний тиск, міжособистісні конфлікти, емоційне вигорання, деструктивні форми комунікації, кібербулінг, соціальна ізоляція, невизначеність життєвих перспектив та зниження рівня довіри до соціальних інститутів. Такі фактори негативно позначаються на самооцінці особистості, її почутті захищеності, психологічному комфорті та здатності до самореалізації.

Унаслідок цього виникає потреба у поглибленому вивченні механізмів формування соціально-психологічної безпеки, чинників її порушення та способів психологічної підтримки особистості в умовах нестабільного соціального середовища.

Особливого значення проблема соціально-психологічної безпеки набуває в контексті сучасних суспільних криз та військових подій, які супроводжуються підвищеним рівнем тривожності, страху, невпевненості та емоційної напруги. Тривале перебування людини у стані психологічного стресу може спричиняти розвиток дезадаптивних форм поведінки, погіршення психоемоційного стану, зниження соціальної активності та виникнення різноманітних психосоматичних порушень. Саме тому дослідження соціально-психологічної безпеки особистості є важливим не лише з теоретичного, а й з практичного погляду, оскільки спрямоване на пошук ефективних шляхів профілактики психологічних ризиків, формування стресостійкості та розвитку адаптивних ресурсів людини.

Важливість вивчення цієї проблематики визначається також необхідністю забезпечення безпечного соціально-психологічного середовища в освітніх установах, професійних колективах, сім'ї та суспільстві загалом. Соціально-психологічна безпека особистості безпосередньо пов'язана з рівнем міжособистісної довіри, соціальної підтримки, емоційного комфорту та здатності людини ефективно взаємодіяти з іншими. Порушення цих складових може призводити до розвитку соціальної дезадаптації, конфліктності, агресивності, девіантної поведінки та психологічної вразливості. У зв'язку з цим особливої значущості набуває дослідження психологічних умов формування безпечного соціального простору, який сприятиме розвитку особистісного потенціалу та психологічного благополуччя людини.

Крім того, актуальність теми обумовлена недостатньою розробленістю окремих аспектів соціально-психологічної безпеки в сучасній психологічній науці. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемам психологічної безпеки, стресостійкості, психологічного захисту та адаптації особистості, питання комплексного вивчення соціально-психологічної безпеки, її структурних компонентів, критеріїв та механізмів забезпечення потребують подальшого теоретичного осмислення й емпіричного аналізу.

Особливо важливим є дослідження взаємозв'язку між рівнем соціально-

психологічної безпеки та особистісними характеристиками людини, її емоційною стабільністю, комунікативними здібностями, ціннісними орієнтаціями та здатністю до саморегуляції.

Отже, актуальність дослідження соціально-психологічної безпеки особистості визначається зростанням кількості соціальних та психологічних загроз у сучасному суспільстві, необхідністю збереження психічного здоров'я людини, підвищення рівня її адаптивності та створення умов для гармонійного розвитку й ефективного функціонування в соціумі. Дослідження цієї проблеми сприятиме поглибленню наукових уявлень про психологічні механізми безпеки особистості та розробці практичних рекомендацій щодо підтримки її психологічного благополуччя в умовах сучасних викликів.

Мета дослідження: встановлення емпіричним шляхом особливостей соціально-психологічної безпеки.

Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження ставилися такі основні **завдання:**

1. На основі вивчення наукових джерел здійснити теоретичний аналіз особистості як складної соціальної системи.
2. Встановити особливості внутрішньої структури соціально-психологічної безпеки
3. Дослідити індивідуально - психологічні, особистісні та вікові особливості осіб із різними проявами соціально-психологічної безпеки/небезпеки.
4. Надати методичні рекомендації з розвитку соціально-психологічної безпеки

Об'єкт дослідження- особливості особистості.

II

Методи дослідження: метод теоретичного аналізу наукових джерел, метод психодіагностичного обстеження, математичної обробки результатів дослідження.

м

е

т

Метод психологічної діагностики містив: метод експертних оцінок, «16-ті факторний тест-опитувальник Р. Кеттелла» (ОРО); опитувальник діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК), (Є.Ф. Бажин, Є.О. Голинкіна, А.М. Еткінд); опитувальник «Шкала оптимізму і активності» (ШОА) (Н.Є. Водопьянова, М. Штейн)

Теоретичне значення проблеми соціально-психологічної безпеки особистості полягає у поглибленні наукових уявлень про закономірності функціонування людини в умовах сучасного соціального середовища, а також у розширенні теоретико-методологічних засад психологічної науки щодо механізмів збереження психічного благополуччя, соціальної стабільності та особистісної адаптації. У сучасній психології проблема безпеки особистості розглядається як складне багатовимірне явище, що охоплює емоційні, когнітивні, поведінкові та соціальні аспекти життєдіяльності людини. Саме тому її дослідження має важливе значення для розвитку загальної, соціальної, вікової, педагогічної та кризової психології.

Теоретична значущість дослідження соціально-психологічної безпеки особистості визначається необхідністю систематизації та уточнення наукових підходів до трактування понять «психологічна безпека», «соціальна безпека», «соціально-психологічна безпека», «психологічна захищеність», «соціальна адаптація» та «особистісна стійкість». Незважаючи на значну кількість наукових праць, у психологічній науці досі відсутній єдиний підхід до розуміння структури та змісту соціально-психологічної безпеки особистості.

Це зумовлює потребу у подальшому теоретичному осмисленні сутності даного феномену, визначенні його основних компонентів, критеріїв та показників.

Важливим аспектом теоретичного значення проблеми є дослідження взаємозв'язку між соціально-психологічною безпекою та іншими психологічними характеристиками особистості. Зокрема, вивчення цієї проблематики дозволяє глибше зрозуміти роль емоційної стабільності, самооцінки, рівня тривожності, комунікативної компетентності,

стресостійкості, механізмів психологічного захисту та особливостей міжособистісної взаємодії у забезпеченні відчуття безпеки людини. Такий підхід сприяє формуванню цілісного уявлення про особистість як активного суб'єкта соціальної взаємодії, здатного до саморегуляції та ефективної адаптації в умовах соціальних змін.

Теоретичне значення дослідження соціально-психологічної безпеки особистості також полягає у розширенні знань про психологічні механізми реагування людини на кризові, стресові та конфліктні ситуації. Аналіз особливостей переживання соціальної небезпеки, психологічного напруження, невизначеності та емоційного дискомфорту дозволяє виявити закономірності формування адаптивної або дезадаптивної поведінки. Це сприяє розвитку теорій психологічної адаптації, стресу, копінг-поведінки та психологічної резильєнтності.

Суттєвим теоретичним аспектом є також вивчення впливу соціального середовища на формування відчуття безпеки особистості. Соціально-психологічна безпека значною мірою залежить від характеру міжособистісних взаємин, рівня соціальної підтримки, психологічного клімату в колективі, особливостей сімейного виховання та умов соціалізації людини. У зв'язку з цим дослідження даної проблеми сприяє поглибленню наукових уявлень про роль соціальних факторів у розвитку особистості та механізми взаємодії індивіда із соціумом.

Особливого значення проблема соціально-психологічної безпеки набуває в умовах сучасних суспільних викликів, пов'язаних із військовими конфліктами, соціально-економічною нестабільністю, інформаційними загрозами та кризовими явищами. У таких умовах виникає потреба у розробці нових теоретичних моделей, які б пояснювали особливості психологічного функціонування людини в ситуаціях невизначеності, ризику та підвищеної соціальної напруги. Це сприяє оновленню наукових підходів до проблем психічного здоров'я, психологічної підтримки та профілактики дезадаптивних станів.

Крім того, теоретичне значення дослідження полягає у можливості інтеграції знань із різних галузей психології та суміжних наук. Проблема соціально-психологічної безпеки має міждисциплінарний характер, оскільки поєднує психологічні, соціальні, педагогічні та культурологічні аспекти. Це створює підґрунтя для комплексного аналізу особистості та її функціонування у соціальному просторі, а також сприяє розвитку сучасних концепцій гуманістичної та особистісно орієнтованої психології.

Отже, теоретичне значення проблеми соціально-психологічної безпеки особистості полягає у розширенні та систематизації наукових знань про психологічні механізми забезпечення безпеки людини, особливості її взаємодії із соціальним середовищем, умови формування психологічної стійкості та адаптивності. Дослідження даної проблематики сприяє подальшому розвитку психологічної науки, удосконаленню теоретичних підходів до вивчення особистості та формуванню наукового підґрунтя для практичної психологічної допомоги в умовах сучасного суспільства.

Практичне значення дослідження проблеми соціально-психологічної безпеки особистості полягає у можливості використання отриманих теоретичних і емпіричних результатів для розробки ефективних засобів психологічної підтримки, профілактики дезадаптивних станів та створення безпечного соціального середовища для повноцінного розвитку людини. В умовах сучасних суспільних викликів, що супроводжуються підвищеним рівнем соціальної напруги, невизначеності, інформаційного тиску та психологічного стресу, проблема забезпечення соціально-психологічної безпеки набуває особливої практичної значущості.

Практична цінність дослідження полягає насамперед у можливості виявлення основних чинників, які впливають на формування відчуття психологічної захищеності особистості. Аналіз особливостей соціальної взаємодії, емоційного стану, рівня тривожності, стресостійкості та комунікативних характеристик людини дозволяє своєчасно визначати психологічні ризики, що можуть негативно позначатися на психічному

здоров'ї та соціальній адаптації особистості. Це створює підґрунтя для розробки програм психопрофілактики, психологічного супроводу та корекційно-розвивальної роботи.

Важливе практичне значення дослідження соціально-психологічної безпеки особистості полягає у можливості застосування його результатів у діяльності практичних психологів, психотерапевтів, соціальних працівників, педагогів та фахівців із соціальної роботи. Отримані наукові дані можуть бути використані для створення психодіагностичних методик, спрямованих на оцінювання рівня соціально-психологічної безпеки, психологічної стійкості, емоційного благополуччя та адаптивних ресурсів особистості. Це дозволить здійснювати комплексну оцінку психологічного стану людини та визначати напрями подальшої психологічної допомоги.

Практичне значення дослідження також пов'язане з розробкою та впровадженням тренінгових програм, спрямованих на формування навичок ефективної комунікації, конструктивного розв'язання конфліктів, емоційної саморегуляції, розвитку стресостійкості та підвищення рівня психологічної резильєнтності. Такі програми можуть використовуватися в освітніх закладах, професійних колективах, соціальних службах та реабілітаційних центрах з метою створення сприятливого психологічного клімату та попередження соціально-психологічної дезадаптації.

Особливо актуальним є практичне застосування результатів дослідження в умовах кризових ситуацій та соціальних потрясінь. Військові конфлікти, вимушене переселення, економічна нестабільність, інформаційні загрози та постійний вплив стресогенних факторів значно підвищують рівень психологічної вразливості населення. У зв'язку з цим результати дослідження можуть бути використані для організації психологічної допомоги особам, які пережили психотравмувальні події, а також для розробки заходів із підтримки психічного здоров'я та профілактики посттравматичних стресових розладів.

Практична значущість проблеми соціально-психологічної безпеки особистості виявляється також у сфері освіти. Отримані результати можуть

бути використані для формування безпечного освітнього середовища, попередження булінгу, розвитку толерантності та культури міжособистісної взаємодії серед учнівської та студентської молоді. Вивчення особливостей соціально-психологічної безпеки дозволяє створювати умови для гармонійного особистісного розвитку, підвищення рівня психологічного комфорту та ефективної соціалізації молоді.

Не менш важливим є використання результатів дослідження у професійній сфері. Забезпечення соціально-психологічної безпеки працівників сприяє підвищенню ефективності професійної діяльності, профілактиці професійного вигорання, зниженню рівня конфліктності в колективах та покращенню психологічного клімату організацій. Практичні рекомендації, розроблені на основі дослідження, можуть бути використані в системі управління персоналом, психологічного консультування та професійного супроводу працівників.

Крім того, результати дослідження мають значення для розробки державних і соціальних програм, спрямованих на підтримку психічного здоров'я населення, розвиток соціальної підтримки та забезпечення психологічної безпеки різних категорій громадян. Це сприятиме підвищенню рівня соціальної стабільності, розвитку гуманістичних цінностей та формуванню безпечного соціального простору.

Структура дипломної роботи визначена метою та завданнями магістерського дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (80 найменувань). Загальний обсяг роботи – 107 друкованих сторінок, обсяг основної частини роботи складає 99 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

1.1 Особистість як цілісне системне утворення

Г. С. Костюк розглядав особистість як надзвичайно складне й багаторівневе утворення, визначаючи її як «систему систем». Подібне трактування сформувалося у психологічній науці порівняно недавно, хоча ще раніше багато дослідників звертали увагу на відсутність цілісного підходу до вивчення людини. Зокрема, вчений підкреслював, що тривалий час психологія характеризувалася своєрідною «втечею у функції», коли людина аналізувалася через окремі психічні процеси, стани, реакції, установки чи диспозиції. У результаті особистість фактично розкладалася на численні елементи, а її внутрішня єдність і цілісність залишалися поза увагою науковців [цит. за 43].

Проблематика цілісного розуміння людини традиційно перебувала у полі досліджень філософської антропології, релігійної філософії, «розуміючої» психології та об'єктивної психології. Саме у межах релігійно-філософської думки вперше було ґрунтовно сформульовано ідею цілісності особистості. Значний внесок у розвиток цього підходу зробили І. Киреевський, М. Лоський С. Максименко. У їхніх працях людина розглядалася не як сукупність окремих психічних характеристик, а як духовна й внутрішньо єдина істота. Водночас представники філософської антропології — М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен та Е. Кассіер — також акцентували увагу на багатовимірності людської природи та необхідності її комплексного осмислення [цит. за 32].

У психологічній науці одним із перших дослідників, який відійшов від традиції аналізу психіки шляхом механічного поділу її на окремі складові, був В. Джеймс. Він вважав, що подібне «розсічення» психічної реальності є

штучним і не дозволяє зрозуміти справжню природу особистості. Важливий внесок у формування цілісного підходу зробив також В. Бехтерєв, який у межах об'єктивної психології запропонував ідею комплексного вивчення людини та синтезу різноманітних знань про неї. Надалі концепція цілісності стала однією з основоположних у працях Б. Ананьєва, де людина постає як багаторівнева система, що поєднує біологічні, психічні та соціальні характеристики. Г. Олпорт, у свою чергу, підкреслював, що найбільш продуктивним способом дослідження особистості є вивчення індивіда як неповторної та унікальної цілісності [цит. за 56].

В. Т. Циба зазначав, що впродовж останніх десятиліть у різних галузях науки дедалі ширше застосовується методологія системного підходу. Наприкінці XX — на початку XXI століття відбулося утвердження нової наукової парадигми, пов'язаної з розумінням закономірностей розвитку живих систем. Методологічною основою цього підходу стала загальна теорія систем. Аналіз історії її становлення свідчить, що витoki системного мислення можна простежити ще у працях Б. Паскаля, який наголошував на неможливості пізнання частини без розуміння цілого. Його ідеї стали підґрунтям для уявлення про те, що властивості складних об'єктів визначаються характеристиками їхніх елементів [цит. за 56].

Подібний спосіб пояснення отримав назву редукціонізму. У межах цього підходу ціле фактично зводилося до суми окремих складових. У певний період така методологія була достатньо ефективною і дозволяла успішно вирішувати низку наукових завдань. Проте згодом стало очевидним, що складні явища неможливо повністю пояснити лише через аналіз їхніх елементів. Саме тому у середині XX століття дедалі більшого поширення набув системний підхід, який активно використовувався у сфері управління, кібернетики та міждисциплінарних досліджень. Кібернетика суттєво вплинула на розвиток теорії систем, оскільки зосереджувала увагу на процесах управління та взаємодії незалежно від природи системи — біологічної, соціальної чи технічної [5].

Нові методологічні принципи ґрунтувалися на ідеї, що система не визначається однозначно властивостями своїх елементів. Навпаки, самі елементи набувають свого значення лише в межах цілого, оскільки саме система визначає їхні функції та спосіб взаємодії. Іншими словами, елемент може бути зрозумілий тільки через його місце у структурі цілісного утворення. Однією з найвідоміших концепцій системного підходу стала теорія Л. фон Берталанфі, який трактував систему як сукупність взаємопов'язаних компонентів, що перебувають у постійній взаємодії. Дослідники також зазначають, що ідеї Берталанфі значною мірою спиралися на праці А. Богданова та А. Н. Уайтхеда [цит. за 24].

У межах системного підходу особлива увага приділялася класифікації систем та аналізу їхніх особливостей. Так, дослідники розрізняли ізольовані й відкриті системи, системи, що прагнуть рівноваги або, навпаки, уникають її, самоорганізовані та керовані зовнішнім впливом, прості й складні, централізовані й децентралізовані. Окреме значення надавалося поняттю еквіфінальності, яке означає здатність системи досягати однакових кінцевих результатів за різних початкових умов [4].

Сучасна наука розглядає систему як складний комплекс взаємодіючих елементів, що у своїй єдності утворюють цілісне утворення. Невід'ємними характеристиками будь-якої системи є її структура та функції, причому лише їхня взаємодія дозволяє повноцінно розкрити сутність системи. У статичному аспекті система пізнається через аналіз структури, тобто закономірних зв'язків і взаємовідносин між її складовими. Структура забезпечує стійкість та якісну визначеність системи, однак сама по собі не є достатньою для її повного розуміння. У динамічному аспекті сутність системи розкривається через дослідження функцій окремих елементів, особливостей їхньої взаємодії та закономірностей розвитку системи загалом. Саме тому сучасне розуміння особистості дедалі більше спирається на системний підхід, який дозволяє розглядати людину як цілісну, багатовимірну та самоорганізовану систему [21].

Філософ А. Ю. Цофнас здійснив ґрунтовне розмежування таких понять, як «системний підхід», «системний метод», «теорія систем» та «системний аналіз», підкреслюючи їхню відмінність і взаємозв'язок. На його думку, найбільш широким за змістом є саме поняття системного підходу. Дослідник наголошував, що системний підхід притаманний не лише тим ученим, які свідомо спираються на певну теорію систем, а й усім, хто розглядає свій об'єкт дослідження як цілісне утворення. У такому випадку дослідник не просто аналізує окремі властивості явища, а намагається зрозуміти його як систему, встановити межі цієї системи, визначити її відмінність від інших системних утворень та зробити відповідні висновки щодо закономірностей її функціонування [цит. за 68].

Поняття системного аналізу А. Ю. Цофнас пов'язував із вивченням специфічних характеристик систем, тобто таких властивостей, які забезпечують їхню цілісність та організованість. До таких характеристик він відносив завершеність, стабільність, впорядкованість, центрованість, узгодженість елементів та інші системні ознаки. Водночас учений підкреслював, що повноцінна реалізація системного підходу або системного аналізу можлива лише за наявності відповідної теорії систем. Така теорія повинна відповідати основним вимогам наукового знання: мати чітко визначені принципи, систему базових понять і термінів, а також певні правила та логіку побудови наукових висновків. Отже, системний підхід виступає загальною методологічною орієнтацією, а системний аналіз — конкретним способом дослідження системних характеристик об'єкта [цит. за 68].

У психологічній науці ідеї системного підходу активно розроблялися Б. Ф. Ломовим. Учений розглядав психічне як складне цілісне утворення, яке існує у великій кількості внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків. На його думку, психіку неможливо зрозуміти через ізольоване вивчення окремих психічних процесів чи станів, оскільки кожне психічне явище функціонує у структурі цілісної системи. Б. Ф. Ломов визначив низку основних напрямів реалізації системного підходу в психології [цит. за 18].

Перший напрям передбачає аналіз психічного явища у кількох вимірах або аспектах. Це означає необхідність поєднання мікроаналізу та макроаналізу, коли явище досліджується одночасно і як самостійна якісна одиниця, і як складова більш масштабної системи. Такий підхід дозволяє виявити як внутрішню специфіку психічного феномена, так і його місце у загальній структурі психіки чи діяльності людини.

Другий аспект системного підходу пов'язаний із розумінням психічних явищ як багатовимірних утворень. Б. Ф. Ломов наголошував, що жоден окремий підхід чи спосіб аналізу не може повністю вичерпати сутність психічного явища. Дослідження психіки лише в одному вимірі неминує призводити до спрощення, тому кожен феномен має розглядатися у різних площинах та взаємозв'язках.

Третім важливим положенням є уявлення про психічну систему як багаторівневу та ієрархічно організовану. На різних рівнях функціонування психіки діють різні механізми та закономірності. Водночас між рівнями існують динамічні взаємозв'язки, які забезпечуються системоутворювальними чинниками. Саме вони інтегрують окремі психічні механізми у функціонування єдиного цілого. Особливого значення набуває співвідношення автономії та підпорядкованості рівнів, оскільки саме ця взаємодія забезпечує процеси саморегуляції системи. Крім того, для кожного рівня можуть бути характерними власні психологічні закономірності [цит. за 18].

Четверте положення системного підходу ґрунтується на тому, що людина одночасно включена у велику кількість різноманітних відносин і взаємодій. Саме множинність соціальних, психологічних та діяльнісних зв'язків зумовлює різноплановість і багатокомпонентність властивостей особистості. Таким чином, особистість виступає не просто набором окремих характеристик, а складною системою взаємопов'язаних властивостей і відносин.

Особливе місце у системних дослідженнях займають соціальні системи, які утворюють специфічний клас системних утворень. Їхньою основною складовою, незалежно від рівня складності — від сім'ї до суспільства чи людства загалом, — є людина з її потребами, інтересами, цінностями, переконаннями та індивідуальним баченням світу. Саме тому соціальні системи мають особливу природу та відрізняються високим рівнем складності.

До системоутворювальних характеристик соціальних систем дослідники відносять насамперед складність об'єкта, тобто наявність значної кількості взаємопов'язаних елементів і підсистем. Важливою ознакою також є цілісність системи, яка забезпечується внутрішніми зв'язками між її складовими. Ці взаємозв'язки підтримують систему у відносно стабільному стані та визначають специфіку її функціонування. В. Т. Циба підкреслював, що внутрішні зв'язки між елементами соціальної системи мають значно більшу силу, ніж її зовнішні взаємодії з іншими системами. Саме це забезпечує відносну автономність та самостійність системного утворення.

Ще однією важливою характеристикою соціальної системи є її здатність до поділу на окремі компоненти або підсистеми. Будь-яка складна система включає елементи різного рівня організації, між якими встановлюються певні форми взаємодії та підпорядкованості.

Особливе значення у теорії систем надається проблемі відкритості та закритості систем. В. Т. Циба та Н. Є. Завадська зазначали, що закриті системи певною мірою ізольовані від впливів навколишнього середовища, тоді як відкриті системи активно взаємодіють із зовнішнім світом. Такі системи постійно здійснюють обмін інформацією, ресурсами, енергією та іншими елементами із соціальним середовищем. Відкритість соціальної системи визначається рівнем свободи інформаційного та комунікативного обміну з оточенням [цит. за 24].

Б. Г. Ананьєв застосував ідею співвідношення відкритих і закритих систем до аналізу особистості людини. Учений розглядав людину передусім як відкриту систему, яка розвивається у процесі безперервної взаємодії з

навколишнім світом. На його думку, у центрі такої системи перебуває комплекс особистісних властивостей, тісно пов'язаних із численними соціальними зв'язками та характеристиками суб'єкта діяльності. Саме завдяки активній взаємодії із соціальною реальністю людина не лише адаптується до світу, а й перетворює його відповідно до власних потреб, цілей та цінностей [17].

Г. В. Олпорт розглядав системний підхід як такий, що дає можливість пояснювати поведінку людини не у межах замкненої та механістичної моделі, а як відкриту й цілісну систему. На його думку, поведінка особистості не може бути зведена до функціонування своєрідного «біологічного комп'ютера», який лише реагує на зовнішні стимули. Навпаки, людина характеризується спонтанною активністю, здатністю до самостійних дій, творчого самовираження та перетворення навколишньої дійсності. Саме тому системний підхід дозволяє розглядати особистість як активного суб'єкта взаємодії зі світом, а не як пасивний об'єкт впливу зовнішніх факторів [цит. за 53].

І. В. Равич-Щербо підкреслювала, що поява системного підходу стала справжньою науковою революцією. Її сутність полягає у зміні традиційного погляду на співвідношення людини та середовища. Якщо раніше людина й довкілля нерідко розглядалися як протилежні або незалежні одна від одної реальності, то системний підхід запропонував інше бачення: особистість почали трактувати як елемент складної системи, до якої входить також і навколишнє середовище. Таким чином, людина не існує ізольовано, а перебуває у постійному взаємозв'язку з природним, соціальним та культурним простором [цит. за 53].

Отже, фундаментальною основою системного підходу є визнання активної ролі особистості у процесі взаємодії з реальністю. Людина не лише адаптується до умов середовища, але й сама впливає на нього, змінюючи соціальні обставини, міжособистісні відносини та власний життєвий простір. Саме таке розуміння особистості знайшло відображення у працях багатьох

учених — Б. Г. Ананьєва, В. О. Ганзена, Б. Ф. Ломова, С. Д. Максименка, В. С. Мерліна, В. А. Семиченко, В. Т. Циби, Г. П. Щедровицького, а також зарубіжних дослідників Л. фон Берталанфі, Х. Й. Моровіца та Дж. Л. Сінгера.

Однією з найважливіших характеристик будь-якої системи є її ієрархічна організація. Кожна система існує не ізольовано, а входить до складу ширших систем вищого рівня складності, водночас сама включаючи в себе низку підсистем. Таким чином, будь-яке системне утворення є одночасно і самостійною структурою, і складовою більш масштабної системи. При порівнянні різних систем, які мають подібну будову, можна виявити спільні властивості та закономірності їх функціонування. До таких характеристик можуть належати енергія, сила, потужність, рівень напруження, інформаційна насиченість та інші параметри.

У соціальних системах ієрархічність проявляється через статусні позиції, систему потреб, інтересів, соціальних установок, рівень ефективності діяльності та інші соціально-психологічні характеристики. Для суспільства загалом характерна багаторівнева структура, у якій окремі елементи перебувають у відносинах взаємозалежності та підпорядкованості.

С.Д. Максименко розглядав людину як елемент одразу кількох систем. У межах біологічної системи виду *Homo sapiens* людина виступає як індивід, носій природних і біологічних властивостей. У системі суспільних відносин вона набуває соціальних характеристик і постає як особистість. Водночас системно-історичний підхід дозволяє виділити ще одну важливу характеристику — індивідуальність, яка відображає неповторність людини, своєрідність її життєвого досвіду, цінностей та способу самореалізації.

Вчений також наголошував, що особистісні риси та властивості не існують відокремлено одна від одної. Вони інтегруються у єдину структуру особистості, яка має власну внутрішню ієрархію. Кожен компонент цієї структури пов'язаний з іншими елементами та одночасно впливає на функціонування всієї системи. Отже, особистість являє собою не механічну

сукупність рис, а складну організовану систему взаємопов'язаних характеристик.

Ще однією важливою системною ознакою є гомеостатичність і гетеростатичність систем. Залежно від особливостей взаємодії із середовищем системи поділяють на гомеостатичні та гетеростатичні. Гомеостатичні системи характеризуються прагненням підтримувати стан динамічної рівноваги із зовнішнім середовищем. Такі системи, як правило, спрямовані на збереження стабільності й не мають вираженої тенденції до розвитку [22].

На відміну від них, гетеростатичні системи мають рухому точку рівноваги, що забезпечує можливість постійних змін та розвитку. Для таких систем характерна активна взаємодія із зовнішнім середовищем, обмін інформацією, ресурсами та структурними елементами. Якщо у випадку статичної рівноваги структура системи залишається відносно незмінною, то динамічна рівновага передбачає безперервне оновлення та перебудову системи у процесі її функціонування.

В. Ф. Жмеренецький зазначав, що людина як біосоціальна істота поєднує у собі дві взаємопов'язані підсистеми. З одного боку, організм людини є гомеостатичною системою, яка підтримує фізіологічну стабільність і життєдіяльність. З іншого боку, психічна сфера особистості має гетеростатичний характер, оскільки постійно розвивається, змінюється та орієнтується на досягнення нових цілей [цит. за 34].

На думку В. Т. Циби та Н. Є. Завадської, соціальні системи за своєю природою також є гетеростатичними. Їх розвиток забезпечується безперервним обміном інформацією та взаємодією із соціальним середовищем. Особистість у цьому контексті виступає як система, що постійно «живиться» новою інформацією, досвідом і знаннями. Людина не зупиняється на досягнутому рівні розвитку, а прагне до нових цілей, які відображають перехід системи на вищий рівень функціонування. Саме тому розвиток особистості є безперервним процесом самозміни, саморегуляції та самореалізації.

Однією з фундаментальних характеристик будь-якої системи є взаємозв'язок її структури та процесу функціонування. Кожна система існує одночасно у просторі й часі, тому в межах системного підходу її дослідження передбачає два взаємопов'язані аспекти. Насамперед система аналізується у статичному вимірі, тобто як відносно стійка структура, зафіксована в певний момент часу. У такому випадку увага зосереджується на її будові, взаєморозташуванні елементів, характері зв'язків між ними та особливостях організації цілісного утворення [5].

Однак лише структурного аналізу недостатньо для розуміння сутності системи. Саме тому наступним етапом стає вивчення системи у динаміці — як процесу, що розгортається у часі. У цьому аспекті система розглядається через зміни, розвиток, функціонування та трансформацію її компонентів. Динамічний підхід дозволяє виявити закономірності розвитку системи, її адаптацію до зовнішніх умов та механізми саморегуляції.

В. Ф. Жмеренецький зазначав, що у динамічному аспекті системи можуть характеризуватися стаціонарними та нестаціонарними процесами. Стаціонарні процеси пов'язані зі збереженням відносної рівноваги та стабільності системи, тоді як нестаціонарні процеси відображають її зміни та розвиток. Останні, у свою чергу, поділяються на прогресивні та регресивні. Прогресивні процеси сприяють ускладненню системи, її розвитку та підвищенню рівня організованості. Регресивні ж процеси пов'язані із занепадом, дезорганізацією та руйнуванням системи. Одним із показників цих процесів є рівень ентропії: для прогресивного розвитку характерне її зниження, тоді як для деградаційних процесів — зростання.

Таким чином, сучасна наука дає змогу розглядати людину як надзвичайно складну систему, здатну до самоорганізації, саморегуляції та саморозвитку. Особистість не є статичним утворенням, а постійно змінюється під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Водночас у сучасних соціокультурних умовах людині дедалі складніше реалізувати власний потенціал, досягти внутрішньої цілісності та відчуття справжнього буття.

О. М. Кочубейник підкреслює, що сучасні трансформації суспільного устрою суттєво відрізняються від тих змін, які відбувалися в попередні історичні епохи. Сьогодні світ характеризується нестабільністю, швидкоплинністю та високим рівнем невизначеності. Різні дослідники по-різному окреслюють цей стан сучасної цивілізації. Так, Ю. Габермас називає сучасність «епохою нової невизначеності», Е. Гідденс говорить про «світ, що вислизає», І. Валлерстайн — про «кінець знайомого світу», З. Бауман — про «плинну сучасність», а Ф. Фукуяма характеризує сучасний етап як «великий розрив». Усі ці визначення відображають глибинні зміни у способі життя людини та трансформацію соціальної реальності [цит. за 28].

Л. І. Сидоренко зазначає, що образ людини в умовах стрімких суспільних змін найповніше відображається у філософії постмодернізму. А. А. Постол трактує постмодерн як глобальний стан сучасної цивілізації, для якого характерна надзвичайна кількість невизначеностей у різних сферах людського життя. Такий стан свідчить про кризовість і нестабільність сучасного світу. Постмодерн формує специфічне бачення реальності, в якому домінують постійний рух, зміни та неможливість зупинки чи стабільності.

Проблематика постмодернізму досліджувалася багатьма науковцями — А. Тойнбі, А. Етціоні, Р. Інглхарт, Ж.-Ф. Ліотаром, Ч. Дженксом, З. Бауманом, Д. Беллом, М. Гайдеггером, І. Гассаном, В. Вельшем, П. Козловскі, О. Панаріним, В. Воронковою, В. Горбатенком, Д. Затонським, Т. Шатуновою та іншими. Дослідники аналізували прояви постмодернізму у різних сферах суспільного життя — економіці, політиці, мистецтві, літературі, архітектурі, кінематографі, музиці, моді та повсякденній культурі.

Ф. Уебстер підкреслював, що постсучасність характеризується станом нестійкості, плинності, сумнівів, скепсису та нестабільності міжособистісних і соціальних відносин. У межах постмодерністського світогляду особливого значення набуває ідея множинності та відмінності. Постмодернізм відмовляється від прагнення до універсальної єдності й натомість акцентує увагу на різноманітті та неоднорідності соціального буття [цит. за 67].

Ф. Гваттарі визначав цей підхід як «онтологічний гетерогенез», тобто орієнтацію на визнання множинності форм існування. Ж. Дельоз також наголошував, що буття слід осмислювати не через категорії тотожності чи подібності, а через категорії відмінності. У зв'язку з цим ідентичність людини розглядається не як щось стабільне й незмінне, а як динамічна система відмінностей, що постійно трансформується [цит. за 67].

У постмодерністському баченні людина постає як істота, яка нерідко перебуває у стані розгубленості та внутрішньої суперечливості. За своєю природою вона є біопсихосоціальною істотою та існує у просторі постійної взаємодії з іншими людьми. Водночас у ситуації «плинної сучасності» особистість змушена безперервно приймати рішення, прогнозувати можливі наслідки власних дій або бездіяльності, оцінювати потенційні ризики та втрати в умовах постійної невизначеності. Саме ця невизначеність часто породжує психологічну небезпеку, внутрішню напругу та відчуття нестабільності.

Постмодерн як історичний етап розвитку суспільства характеризується суттєвим зростанням невизначеності у різних сферах соціального життя. Все більш помітними стають явища випадковості, альтернативності та багатоваріантності розвитку подій. Однією з ключових ознак постмодернізації є зміщення акцентів від матеріалістичних цінностей, пов'язаних із фізичною та економічною безпекою, до постматеріальних цінностей, серед яких особливого значення набувають саморозвиток, самореалізація та якість життя. Саме ці цінності стають основою формування різноманітних типів особистісної ідентичності [14].

Разом із тим антропологія постмодернізму продемонструвала й іншу тенденцію — перебування людини у соціальному просторі, який нерідко призводить до її знеособлення та стирання індивідуальних відмінностей. У зв'язку з цим виникає необхідність нового осмислення людини, її внутрішнього світу, цінностей та способів самореалізації в умовах сучасної цивілізації.

С. Д. Максименко вважає, що значна частина сучасних змін, пов'язаних із існуванням особистості, має переважно негативний характер. Зокрема, свобода, яка раніше сприймалася як безумовна цінність, часто перетворюється на джерело фінансової залежності, внутрішньої розгубленості та неготовності людини брати відповідальність за власний вибір. Крім того, сучасне суспільство характеризується посиленням раціоналізації міжособистісних стосунків, зниженням рівня емпатії, поширенням квазіцінностей і поступовим ослабленням духовного потенціалу людини. Усе це ускладнює процес особистісного розвитку та негативно впливає на психологічне благополуччя особистості.

С. Д. Максименко, аналізуючи сучасний стан розвитку особистості, звертається до філософських ідей М. Бубера щодо подвійної природи людської свідомості та міжособистісних взаємин. Учений наголошує, що в сучасному суспільстві дедалі більшого поширення набуває тип взаємодії «Я – Воно». Подібний спосіб ставлення до іншої людини передбачає дистанціювання, раціоналізацію, прагнення до використання, контролю та маніпулювання. У межах такого підходу інша людина сприймається не як самостійна цінність, а як об'єкт, засіб досягнення певних цілей або інструмент задоволення власних потреб.

Натомість взаємини типу «Я – Ти», які М. Бубер пов'язував із духовною близькістю, щирістю, любов'ю, справжньою дружбою та глибоким людським єднанням, у сучасному світі зустрічаються значно рідше. Саме цей тип стосунків забезпечує повноцінне міжособистісне спілкування, взаєморозуміння та духовний розвиток людини. Однак домінування раціоналізованих і прагматичних форм взаємодії призводить до поступового руйнування справжньої людської близькості.

С. Д. Максименко підкреслює, що подібні тенденції неминуче породжують глибокі негативні зміни у структурі особистості. Передусім це пов'язано з фрустрацією вищих, буттєвих потреб людини, про які писав А. Маслоу. Йдеться про потреби у самореалізації, духовному розвитку, любові,

творчості, внутрішній гармонії та пошуку сенсу життя. Коли ці потреби залишаються незадоволеними, людська активність часто набуває деструктивних або псевдотворчих форм. У результаті можуть посилюватися агресивність, схильність до маніпулювання іншими людьми, прагнення до зовнішньої демонстративності та імітації творчості у різних сферах діяльності — мистецтві, освіті, професійній самореалізації тощо.

Отже, у сучасних умовах, за словами С. Д. Максименка, надзвичайно складною науковою проблемою є дослідження психології особистості як реального, а не лише абстрактно уявного об'єкта пізнання. Особистість розглядається як унікальна, неповторна та цілісна система, яка не може бути повністю пояснена через окремі психічні процеси чи властивості. Саме складність, багатовимірність і динамічність особистості значною мірою ускладнюють створення універсальної концепції її структури та розвитку.

О. П. Саннікова також наголошує на відсутності єдиного загальновизнаного визначення поняття «особистість». На сучасному етапі розвитку психологічної науки існує велика кількість теоретичних підходів і концепцій, у межах яких по-різному пояснюється сутність особистості, її структура, механізми розвитку та функціонування. Відповідно, кожна психологічна теорія пропонує власне розуміння особистості та власну методологію її вивчення [цит. за 45].

У сучасній психології особистість розглядається у різних аспектах. Так, відповідно до поглядів М. К. Мамардашвілі, особистість можна трактувати як особливу форму людського буття, своєрідне досягнення еволюції та «видатну думку природи». У цьому контексті особистість виступає як складне самоналаштовуване утворення, здатне до внутрішньої самоорганізації та саморозвитку незалежно від зовнішнього контролю чи абсолютних орієнтирів [цит. за 45].

В. В. Ягупов визначає особистість як складну систему, у межах якої відбувається диференціація та інтеграція всіх психічних явищ, що формуються й розвиваються під впливом численних чинників. При цьому індивідуальність

кожної людини проявляється через своєрідність психологічної структури її особистості. Таким чином, особистість постає як цілісна система взаємопов'язаних психічних характеристик [цит. за 45].

С. Д. Максименко розглядає особистість як специфічну форму існування людської психіки, що характеризується цілісністю, здатністю до самовизначення, саморозвитку, свідомої діяльності та саморегуляції.

Особливе значення у цій концепції надається внутрішньому світу людини, її унікальності та неповторності. Особистість не просто функціонує у світі, а активно конструює власний життєвий простір і здійснює свідомий вибір життєвих цілей та цінностей.

Н. В. Чепелева підкреслює, що особистість є не лише природним, а передусім культурним феноменом. Людина виступає творцем власного життя, активним суб'єктом, який здатний до самодетермінації та свідомого впливу на власний розвиток. Особистість не лише пристосовується до соціального середовища, а й активно змінює його відповідно до власних потреб і ціннісних орієнтацій [цит. за 45].

М. Й. Боришевський розглядає особистість як систему, здатну до активного функціонування та розвитку. Узгоджена взаємодія підсистем і психологічних механізмів можлива за умови наявності інтегративного та стимулювального начала у свідомості та самосвідомості людини. Таку роль можуть виконувати життєво важливі ідеї, цілі, цінності чи переконання, які забезпечують внутрішню цілісність особистості та спрямованість її розвитку.

В. Е. Кемеров трактує особистість як динамічну, соціально детерміновану та внутрішньо інтегровану системну цілісність. У структурі особистості поєднуються загальнолюдські, соціально значущі та індивідуально неповторні характеристики. Завдяки цьому кожна людина виступає водночас і представником суспільства, і носієм унікального внутрішнього світу [цит. за 45].

Сучасні постмодерністські підходи до розуміння особистості також суттєво змінюють традиційні уявлення про її структуру. Т. М. Титаренко

зазначає, що сучасна особистість уже не може розглядатися як стабільне, цілісне та незмінне утворення. Вона є рухливою, процесуальною, мозаїчною та відкритою до постійних змін. Постмодерна особистість безперервно переміщується між різними соціальними контекстами, змінює власні життєві сценарії, переосмислює минуле, по-новому сприймає теперішнє та конструює можливі варіанти майбутнього [19].

О. П. Саннікова аналізує широкий спектр психологічних теорій особистості, представлених як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології. Серед зарубіжних концепцій вона виділяє психоаналітичну теорію З. Фрейда, аналітичну психологію К. Юнга, індивідуальну психологію А. Адлера, теорію поля К. Левіна, конституційні теорії В. Шелдона та Е. Кречмера, факторні концепції Г. Айзенка і Р. Кеттелла, а також поведінкову теорію Б. Скіннера. У радянській психології значний внесок у дослідження особистості зробили С. Л. Рубінштейн, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Б. Г. Ананьєв, В. М. Мясищев, Д. Н. Узнадзе, Б. М. Теплов, В. Д. Небиліцин, В. С. Мерлін, Л. І. Божович, К. К. Платонов, О. Г. Асмолов та інші дослідники.

Серед сучасних українських учених важливе місце у вивченні особистості займають праці М. Й. Боришевського, С. Д. Максименка, В. О. Татенка, Т. М. Титаренко та інших авторів. Зокрема, Т. М. Титаренко до провідних характеристик сучасної особистості відносить контекстуальність, відкритість до змін, здатність до самоконструювання та перебування у процесі постійного становлення. А. М. Большакова акцентує увагу на здатності особистості до саморозвитку, особистісного зростання, самореалізації та самоактуалізації як важливих умов повноцінного функціонування людини у сучасному суспільстві.

О. П. Саннікова запропонувала власну концептуальну модель особистості, у межах якої особистість розглядається як складна макросистема. Вона складається з кількох взаємопов'язаних і взаємозумовлених підсистем, що функціонують на різних рівнях та мають специфічні характеристики.

Такий підхід дозволяє аналізувати особистість не як просту сукупність

окремих рис чи психічних процесів, а як багаторівневе цілісне утворення, у якому всі компоненти перебувають у постійній взаємодії та взаємовпливі.

У структурі особистості дослідниця виділяє три основні рівні: формально-динамічний, змістовно-особистісний і соціально-імперативний. Кожен із них виконує власну функцію та відображає окремі аспекти функціонування й розвитку особистості.

Перший рівень — формально-динамічний — розглядається як своєрідна основа або фундамент особистості, на якому вибудовуються інші рівні її організації. До цього рівня належать властивості, що характеризують динаміку психічної діяльності, особливості перебігу психічних процесів, рівень активності людини, а також індивідуально-типологічні характеристики конституційного походження. Йдеться насамперед про темперамент, психофізіологічні особливості, швидкість реакцій, емоційну збудливість, стійкість нервової системи та інші характеристики, які значною мірою визначають індивідуальний стиль поведінки людини. Саме цей рівень забезпечує енергетичну та функціональну основу психічної діяльності особистості.

Другий рівень — змістовно-особистісний — охоплює власне особистісні характеристики у вузькому значенні цього поняття. На цьому рівні формуються та функціонують ціннісні орієнтації, життєві смисли, спрямованість особистості, система мотивів, потреб, інтересів, переконань та ідеалів. Саме тут проявляється індивідуальність людини, її ставлення до себе, інших людей і навколишнього світу. Змістовно-особистісний рівень визначає внутрішню спрямованість діяльності людини, її життєві пріоритети та способи самореалізації. Він забезпечує цілісність внутрішнього світу особистості та її здатність до свідомого вибору й саморегуляції поведінки.

Третій рівень — соціально-імперативний — пов'язаний із включенням людини у систему суспільних взаємин та впливом соціального середовища.

Назва цього рівня походить від латинського слова *imperativus*, що означає «наказовий», «обов'язковий» або «безумовний». На цьому рівні

особистість формується під впливом соціальних норм, культурних традицій, моральних вимог, суспільних очікувань та різноманітних соціальних зв'язків. Соціально-імперативний рівень відображає ступінь інтегрованості людини у соціум, її здатність засвоювати культурний досвід, дотримуватися суспільних правил і виконувати певні соціальні ролі. Таким чином, особистість виступає не лише індивідуальним психічним утворенням, а й носієм соціального та культурного досвіду [48].

Отже, модель О. П. Саннікової демонструє багатовимірність структури особистості та підкреслює нерозривний взаємозв'язок її природних, психологічних і соціальних характеристик. Особистість у такому підході постає як складна цілісна система, що формується у процесі взаємодії внутрішніх психічних механізмів та зовнішніх соціокультурних впливів.

Водночас, незважаючи на значні досягнення психологічної науки у дослідженні особистості, проблема її структури та сутності залишається дискусійною. В. М. Блейхер і Л. Ф. Бурлачук зазначають, що багато сучасних уявлень про особистість мають певний умоглядний характер. З одного боку, особистість розглядається як унікальна, неповторна та цілісна система, що має внутрішню єдність і стабільність. З іншого боку, сучасні концепції дедалі частіше описують особистість як нестабільний, фрагментарний, неієрархізований і відкритий до постійних змін феномен. У результаті виникає суперечність між традиційним розумінням особистості як цілісного утворення та постмодерністськими уявленнями про її мінливість і процесуальність [11].

Саме тому, на думку С. Д. Максименка, подальший розвиток психологічної науки потребує глибокої методологічної переорієнтації. Учений наголошує, що найбільш перспективні наукові результати можуть виникати саме на межі різних проблем і міждисциплінарних досліджень. Сучасна психологія повинна орієнтуватися не лише на вивчення окремих психічних явищ, а й на комплексне дослідження складних проблем людського існування.

Серед найбільш актуальних проблем сучасної психології С. Д. Максименко виокремлює проблему становлення особистості, дослідження

психічного здоров'я людини, питання інтимно-особистісних взаємин, особливості існування людини в організаціях та професійних структурах.

Важливого значення набуває також проблема «інформаційного вибору», яка пов'язана зі здатністю людини орієнтуватися у величезному потоці неперевіреної, фрагментарної та надлишкової інформації.

Не менш значущими є проблеми впливу політичних процесів на психологічний стан людини, питання психокорекції та психологічної допомоги, зокрема у випадках девіантної чи делінквентної поведінки. Актуальною залишається й проблема ставлення особистості до майбутнього, невизначеності життєвих перспектив, а також проблема адиктивної поведінки. Окрему увагу дослідник приділяє необхідності реального, а не декларативного вивчення сучасних психологічних особливостей людини [34].

На наш погляд, усі зазначені проблеми безпосередньо пов'язані з питанням психологічної безпеки особистості. У найзагальнішому розумінні забезпечення психологічної безпеки означає створення умов для стабільного та гармонійного функціонування особистості як складної системи, а також захист її від різноманітних небезпек і деструктивних впливів.

Сучасна людина змушена існувати в умовах значно розширеного соціального простору, що вимагає від неї високого рівня адаптивності, внутрішньої гнучкості та здатності швидко реагувати на зміни. Особистість повинна вміти орієнтуватися у складному інформаційному середовищі, поєднувати різноманітні інтереси, прагнути до самовдосконалення та постійного особистісного розвитку. Водночас важливою умовою психологічної безпеки є здатність людини усвідомлювати власне минуле, теперішнє й майбутнє як взаємопов'язані часові виміри людського буття [55].

Особливого значення в сучасних умовах набуває проблема захисту особистості від руйнівного впливу середовища. Йдеться не лише про фізичні чи соціальні загрози, а й про інформаційний тиск, психологічні маніпуляції, втрату життєвих смислів, емоційне виснаження та руйнування внутрішньої

цілісності людини. Саме тому проблема психологічної безпеки особистості сьогодні виступає однією з ключових у сучасній психологічній науці.

1.2. Структура та класифікація безпеки

Термін «безпека» традиційно пов'язується зі станом відсутності небезпеки або неприпустимого ризику, який може спричинити шкоду певній системі, людині чи суспільству загалом. Іншими словами, безпека передбачає такий стан функціонування, за якого ймовірність виникнення загроз або негативних наслідків є мінімальною чи контрольованою. У сучасному науковому розумінні поняття безпеки охоплює не лише фізичний захист, а й забезпечення стабільності, цілісності та нормального розвитку людини й соціальних систем.

Відповідно до Державного стандарту України (ДСТУ 2293-99), безпека визначається як стан захищеності особистості та суспільства від ризику зазнати певної шкоди. У цьому контексті ризик розглядається як імовірність виникнення небажаних подій або негативних наслідків, які можуть порушити нормальне функціонування людини чи суспільства. Оцінювання такого ризику здійснюється за допомогою математичних методів, зокрема апарату теорії ймовірностей, що дозволяє визначати ступінь небезпеки та прогнозувати можливі наслідки різних загроз.

М. О. Алабічева зазначає, що поняття безпеки виникло одночасно з появою людського суспільства. Потреба у захисті життя, здоров'я та умов існування була однією з базових потреб людини ще на ранніх етапах розвитку цивілізації. Проте у процесі історичного розвитку суспільства зміст цього поняття суттєво трансформувався. Якщо спочатку безпека сприймалася переважно як засіб фізичного виживання людини, то згодом вона почала розглядатися значно ширше — як складна система взаємозв'язків між рівнем захищеності особистості, суспільства та держави [цит. за 54].

У ХХІ столітті, на думку О. В. Писар, безпека має виражену системну природу, що зумовлює необхідність застосування системного підходу до її вивчення. У межах такого підходу безпека розглядається як багаторівневе й багатокomпонентне явище, яке залежить від функціонування різних суспільних структур. Передусім ідеться про економічну, політичну, соціальну, правову та духовну сфери життя суспільства. Порушення стабільності хоча б однієї з цих сфер може негативно вплинути на загальний рівень безпеки людини та суспільства [цит. за 11].

Саме тому сучасна система безпеки характеризується складною структурою та включає низку взаємопов'язаних компонентів або підсистем. До них належать система забезпечення безпеки особистості у процесі життєдіяльності, система охорони природного середовища та біосфери, система державної безпеки, а також система глобальної або міжнародної безпеки. Усі ці компоненти перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємовпливі, оскільки загрози сучасного світу часто мають комплексний характер і виходять за межі окремих держав чи соціальних груп [5].

Попри усвідомлення системної природи безпеки, у науковій літературі досі не існує єдиної універсальної класифікації її видів. Одним із найбільш поширених підходів є рівнева класифікація безпеки. У її межах виділяють три основні рівні: безпеку особистості, безпеку суспільства та безпеку держави. Ці рівні є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Сукупність усіх трьох рівнів формує систему національної безпеки, яка, своєю чергою, виступає складовою міжнародної безпеки.

І. І. Приходько підкреслює, що психологічна безпека присутня в усіх видах національної безпеки — соціальній, військовій, інформаційній, політичній, економічній, медичній, правовій, демографічній та інших. Це пояснюється тим, що будь-які загрози врешті-решт впливають на психологічний стан людини, її здатність до адаптації, прийняття рішень і повноцінного функціонування у суспільстві [цит. за 53].

В. В. Мамонов зазначає, що безпека особистості, суспільства та держави перебувають у тісній взаємозалежності. Неможливо забезпечити безпеку лише одного рівня, ігноруючи потреби та інтереси інших. Наприклад, держава не може бути стабільною без захищеності своїх громадян, так само як безпека особистості значною мірою залежить від соціальної стабільності та ефективності державних інституцій [цит. за 53].

Крім рівневої структури, система безпеки також перетинається з різними функціональними напрямками. До них належать внутрішня та зовнішня безпека, військова, економічна, екологічна, транспортна, інформаційна та інші види безпеки. Кожен із цих напрямів охоплює специфічні загрози та механізми захисту, однак усі вони є взаємопов'язаними. Саме тому сучасна держава повинна забезпечувати не лише захист власних громадян, а й підтримувати стабільність у міжнародному співтоваристві. Одним із найскладніших завдань державної політики є узгодження інтересів окремої людини, суспільства та світової спільноти [13].

Поширеною є також класифікація безпеки за походженням загроз, тобто залежно від джерела виникнення небезпеки. У межах такого підходу виділяють природні та антропогенні небезпеки.

До природних небезпек належать загрози, джерелом яких виступають природні явища, стихійні процеси або об'єкти навколишнього середовища.

Такі небезпеки можуть порушувати нормальну життєдіяльність людини та спричиняти значні матеріальні, екологічні й людські втрати. Серед природних загроз виділяють землетруси, повені, зсуви, вулканічні виверження, урагани, селі, космічне та сонячне випромінювання, падіння астероїдів, а також небезпечні живі організми й інші природні фактори [3].

Антропогенні небезпеки пов'язані з діяльністю людини та суспільства. Одним із їх різновидів є техногенні небезпеки, які виникають у процесі виробничої діяльності або використання технічних, фізичних, хімічних чи біологічних технологій. Вони пов'язані з функціонуванням об'єктів матеріально-культурного середовища людини та можуть проявлятися у

вигляді аварій, техногенних катастроф, забруднення довкілля чи порушення безпечних умов життя.

Окрему групу становлять соціально-політичні небезпеки. Їх виникнення безпосередньо пов'язане з людиною, соціальними групами або суспільними процесами. Такі небезпеки формуються у результаті взаємодії особистості із соціальним середовищем і можуть проявлятися у вигляді соціальних конфліктів, політичної нестабільності, міжетнічних суперечностей, інформаційного впливу, маніпуляцій, насильства чи інших форм соціальної деструкції. Саме соціально-політичні загрози значною мірою впливають на психологічний стан людини, формування відчуття захищеності та рівень психологічної безпеки особистості [18].

Джерела соціальних і політичних небезпек у сучасному суспільстві є надзвичайно різноманітними та часто взаємопов'язаними. Значну роль серед них відіграють чинники соціально-економічного характеру, зокрема низький рівень матеріального забезпечення населення, незадовільні житлово-побутові умови, а також нестабільність економічної та політичної ситуації в державі. До цієї групи також належать конфліктні процеси, що виникають на ґрунті етнічних, національних, расових або релігійних протиріч, які можуть суттєво дестабілізувати суспільство та посилювати рівень соціальної напруги [53].

Окрему категорію становлять політичні небезпеки, які безпосередньо пов'язані з конфліктами як усередині держав, так і на міжнародному рівні. До них відносять прояви політичного тероризму, ідеологічні протистояння, міжпартійні суперечки, а також міжконфесійні конфлікти. У багатьох випадках подібні протистояння мають тенденцію до ескалації та можуть переходити у відкриті збройні сутички, а в найгостріших формах — навіть у воєнні дії між державами або всередині країни [15].

Окрім цього, у сучасному світі поширеною є група так званих комбінованих небезпек. Їх особливість полягає у поєднанні різних за походженням факторів ризику. Вони можуть виникати внаслідок одночасної дії природних і антропогенних чинників або ж як результат взаємодії різних

типів техногенних і соціальних загроз. У реальній дійсності саме комбіновані небезпеки зустрічаються найчастіше, оскільки різні ризики рідко існують ізольовано і зазвичай посилюють один одного.

Відповідно до комплексної Концепції безпеки людини, розробленої на основі доповідей Програми розвитку ООН, виділяють сім основних сфер безпеки, кожна з яких відображає окремий аспект захищеності особистості [26].

По-перше, це безпека здоров'я, яка передбачає захищеність людини від ризиків захворюваності та створення умов для життя в екологічно безпечному середовищі. Важливим компонентом є також доступ до якісних медичних послуг, профілактики та лікування захворювань, що забезпечує відносно стабільний стан фізичного та психічного здоров'я населення.

По-друге, економічна безпека, яка розглядається як наявність стабільного та достатнього доходу для задоволення базових життєвих потреб людини. Йдеться про гарантування мінімального рівня матеріального забезпечення, що дозволяє підтримувати гідний рівень життя та зменшує ризики соціальної вразливості.

По-третє, продовольча безпека, що означає забезпечення населення достатньою кількістю якісних продуктів харчування та вільний доступ до них. Вона включає як фізичну наявність харчових ресурсів, так і економічну можливість їх придбання, тобто достатній рівень купівельної спроможності населення.

Четвертою є екологічна безпека, яка передбачає захищеність людини від негативного впливу забрудненого довкілля. Вона охоплює право на чисте повітря, безпечну питну воду, екологічно чисті продукти харчування, а також умови проживання і праці, що не становлять загрози здоров'ю. Важливим аспектом є також захист від екологічних катастроф і забезпечення раціонального використання природних ресурсів, зокрема збереження родючості ґрунтів.

П'ята складова — особиста безпека — включає широкий спектр загроз, які можуть безпосередньо впливати на життя та здоров'я людини. Сюди належать природні та техногенні катастрофи, нещасні випадки у виробничій, транспортній та побутовій сферах, а також кримінальні прояви насильства.

Окремо виділяються такі небезпечні явища, як фізичні тортури, примусова праця в умовах підвищеного ризику, насильство щодо дітей і жінок, а також випадки державного насильства, включно з репресивними діями чи навіть проявами геноциду.

Шостою сферою є громадська та культурна безпека, яка пов'язана із захистом культурної самобутності різних соціальних і етнічних груп. Вона передбачає збереження культурного різноманіття, підтримку традиційних форм соціальної організації, таких як сім'я, громада, професійні об'єднання та етнічні спільноти. Загрози у цій сфері можуть проявлятися через руйнування соціальних зв'язків, девальвацію культурних цінностей та розвиток деструктивних суспільних процесів, які складно піддаються кількісному вимірюванню.

Сьомою складовою є політична безпека, що означає можливість людини жити в суспільстві, де гарантуються та поважаються основні права і свободи. Загрози політичній безпеці включають політичні переслідування, репресії з боку державних інституцій щодо окремих осіб або груп, а також обмеження свободи слова, інформації та ідеологічного вибору [59].

Узагальнюючи, можна зазначити, що сучасний світ характеризується високим рівнем невизначеності та динамічності. Багато загроз, які впливають на безпеку особистості, соціальних груп і суспільства загалом, набули глобального характеру та виходять за межі окремих держав. Дослідники відзначають, що зі зростанням рівня життя підвищується і чутливість людей до різних ризиків та небезпек, що, у свою чергу, вимагає удосконалення соціальних механізмів захисту та управління безпекою. Внаслідок цього як на рівні суспільства, так і на рівні окремої особистості зростає потреба у забезпеченні стабільних, передбачуваних і безпечних умов існування.

1.3. Психологічна безпека як мета становлення особистості

Л. фон Берталанфі та К. Боулдінг розглядали систему як цілісне утворення, сутність якого розкривається через мережу взаємозв'язків між його складовими компонентами. Саме характер цих взаємодій, їх упорядкованість та узгодженість визначають існування системи як єдиного цілого. У такому розумінні безпека системи постає як її здатність зберігати цілісність і функціональну стійкість під впливом зовнішніх чинників, насамперед руйнівних впливів середовища. Важливу роль у цьому відіграє внутрішня організація системи, тобто структура зв'язків між її елементами, через які відбувається обмін інформацією, координація дій і регуляція процесів. У підсумку така взаємодія спрямована на підтримання стабільності як окремих компонентів, так і системи в цілому [цит. за 53].

Якщо ж порушується відчуття захищеності, за Л. Д. Заграй, особистість переживає стан загрози власній цілісності. Це означає, що руйнується внутрішня узгодженість психічної організації людини, що може мати різні причини. Серед них — соціальний тиск, який обмежує свободу думки, самовираження та поведінки особистості; пережиті психологічні травми або катастрофічні події, зумовлені як природними явищами (повені, землетруси тощо), так і соціальними кризами (економічні спади, політичні потрясіння, зміна державного устрою, революційні процеси); а також різкі трансформації системи цінностей і моральних орієнтирів під впливом масштабних суспільних змін, війн чи соціальних конфліктів [цит. за 21].

Переживання подібних ситуацій часто призводить до серйозних наслідків для особистості. Воно може проявлятися у неадекватних поведінкових реакціях, втраті життєвої активності та ініціативи, зниженні здатності до саморегуляції й адаптації у соціальному середовищі. Усе це в сукупності свідчить про порушення психологічної безпеки особистості, яка є важливою умовою її стабільного функціонування та розвитку.

Історично поняття «психологічна безпека» як науковий термін почало активно використовуватися наприкінці XX століття завдяки роботам С. Рощина та В. Сосніна. Водночас, як зазначає Б. О. Язлюк, саме поняття «безпека» має значно глибші історичні корені: його використання фіксується ще з 1190 року, де воно трактувалося як внутрішній спокій людини, відчуття захищеності від будь-яких загроз. У такому значенні цей термін існував аж до XVII століття, хоча використовувався досить обмежено [цит. за 61].

У сучасному науковому розумінні, запропонованому С. Роциним і В. Сосніним, психологічна безпека інтерпретується як стан суспільної свідомості, за якого як суспільство загалом, так і окрема особистість сприймають якість власного життя як достатню та надійну. Це означає, що існуючі умови життя забезпечують реальні можливості для задоволення базових природних і соціальних потреб людини, а також формують у неї відчуття впевненості у майбутньому [цит. за 62].

У сучасній психологічній науці психологічна безпека розглядається в різних аспектах і може трактуватися як процес, як властивість особистості або як певний психічний стан. А. С. Харченко виокремлює низку підходів до її розуміння. Зокрема, психологічна безпека може розглядатися як соціокультурний феномен; як стан захищеності та внутрішньої цілісності особистості; як характеристика безпечності середовища; як психолого-екологічний феномен, пов'язаний із морально-екологічною свідомістю; як соціально-психологічний стан захищеності у процесі взаємодії з іншими людьми; а також як інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах сучасного інформаційного середовища [цит. за 11].

У дослідженнях проблеми психологічної безпеки умовно виділяють два основні напрями.

Перший — об'єктний — розглядає людину як об'єкт впливу, для якого необхідно створити відповідні умови безпеки. У цьому випадку акцент робиться на зовнішніх факторах захисту та організації безпечного середовища.

Другий — суб'єктний — передбачає активну роль самої особистості у

забезпеченні власної психологічної безпеки. У межах цього підходу вивчаються механізми формування безпечної поведінки, здатність людини до самозахисту, саморегуляції та усвідомленого реагування на загрози на різних етапах життєвого шляху.

У руслі ідей Л. С. Виготського, Д. О. Леонтьєва та С. Л. Рубінштейна психологічна безпека розглядається як динамічний процес взаємодії людини із соціальним середовищем. Вона не є сталою характеристикою, а змінюється залежно від умов життя, характеру соціальних впливів і особливостей оточення.

Н. Л. Шликова трактує психологічну безпеку як складне багаторівневе утворення, що функціонує як цілісна система процесів. Їх результатом є відповідність між потребами, цінностями та можливостями особистості й об'єктивними характеристиками реальної дійсності. При цьому рівень психологічної безпеки залежить як від суб'єктивного сприйняття (когнітивних, емоційних і перцептивних процесів), так і від об'єктивних умов середовища, зокрема рівня його соціального та організаційного розвитку [цит. за 59].

А. І. Донцов визначає психологічну безпеку як особистісну властивість, тісно пов'язану з психічним здоров'ям людини. Вона проявляється у здатності протистояти деструктивним впливам і виступає внутрішнім ресурсом особистості, який забезпечує її стійкість у складних життєвих ситуаціях [цит. за 51].

І. Баєва та П. І. Беляєва розглядають психологічну безпеку як психічний стан, що характеризується суб'єктивним переживанням захищеності та готовністю адекватно реагувати на потенційні загрози. У подібному ключі Ю. Д. Древаль визначає безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів людини [цит. за 44].

О. М. Чуйко та О. Гутич підкреслюють, що психологічна безпека відображає стан суспільної свідомості, за якого як суспільство, так і окрема особистість сприймають навколишню реальність як відносно стабільну,

передбачувану та надійну. Це створює умови для задоволення базових потреб і формує впевненість у майбутньому розвитку [цит. за 44].

О. Ю. Зотова наголошує на соціально-психологічній природі безпеки особистості, оскільки вона проявляється у системі соціальних відносин і міжособистісної взаємодії. У цьому контексті формується поняття соціально-психологічної безпеки як інтегрального системного утворення. Дослідниця також зазначає, що у буденній свідомості безпека може сприйматися по-різному: як стан, як відчуття захищеності, як базова потреба або як якість гармонійних довірливих взаємин між людьми [цит. за 35].

І. І. Приходько та Л. Д. Заграй, розглядаючи психологічну безпеку з позицій системного підходу, підкреслюють, що вона є усвідомленим і рефлексивним ставленням людини до умов власного життя. Це ставлення забезпечує відчуття внутрішньої цілісності, гармонійності, рівноваги та сприяє особистісному розвитку.

Г. В. Ложкін визначає психологічну безпеку як інтегральну характеристику особистості, що відображає ступінь задоволення її базової потреби у безпеці та проявляється через переживання психологічного благополуччя або неблагополуччя.

В. П. Соломін та О. В. Шатровий трактують психологічну безпеку як захищеність психіки, душевного здоров'я та духовного світу людини. Подібну позицію займає Т. І. Колесникова, яка підкреслює, що психологічна безпека — це захист свідомості від впливів, здатних без згоди особистості змінювати її психічні стани, поведінку та життєві орієнтири, аж до трансформації життєвого шляху людини [цит. за 42].

О. Ф. Пилипенко розглядає безпеку особистості як складну систему правових і моральних регуляторів, а також суспільних інституцій і організаційних механізмів, які створюють умови для вільного розвитку людини. У такому контексті йдеться про можливість індивіда реалізовувати власні соціально значущі потреби та здібності без зовнішнього тиску, обмежень або протидії з боку держави чи суспільних структур.

Р. В. Агузумцяна та О. Б. Мурадян пов'язують проблематику психологічної безпеки з поняттям життєздатності особистості. Вони підкреслюють, що життєздатність проявляється у здатності людини зберігати внутрішню стійкість навіть у складних і потенційно травматичних умовах середовища, включно з впливом психотравмуючих факторів. Важливим аспектом при цьому є опірність як зовнішнім деструктивним впливам, так і внутрішнім кризовим станам [цит. за 25].

Дослідники виокремлюють декілька груп чинників, що визначають рівень психологічної безпеки особистості. До об'єктивних належать історико-культурні умови розвитку суспільства, які формують загальний фон існування людини. Об'єктивно-суб'єктивні чинники відображають соціально-психологічний потенціал індивіда, зокрема його адаптивні можливості, здатність дотримуватися соціально прийнятних норм, розуміти інших людей і бути інтегрованим у соціальне середовище. Суб'єктивні чинники пов'язані з внутрішнім світом особистості — її мотиваційною сферою, смисложиттєвими орієнтаціями та індивідуальними установками.

У трактуванні Г. Г. Вербіної психологічна безпека постає як форма соціальної захищеності, що гарантує збереження цілісності особистості як активного суб'єкта діяльності та забезпечує її розвиток у процесі постійної взаємодії з інформаційним і соціальним середовищем. Т. С. Кабаченко розширює це визначення, наголошуючи, що психологічна безпека — це такий стан умов життєдіяльності та інформаційного простору, за якого не відбувається порушення цілісності, адаптивності та розвитку як окремої людини, так і соціальних груп чи суспільства загалом [цит. за 53].

З позиції Т. Д. Зінкевич-Євстігнеєвої рівень психологічної безпеки визначається не лише характеристиками середовища, а й внутрішніми якостями особистості. Йдеться насамперед про духовно-моральні властивості людини, які забезпечують конструктивну самореалізацію та формують стійкість до деструктивних зовнішніх впливів [цит. за 53].

Окремий напрям досліджень психологічної безпеки пов'язаний із теоріями краудінгу — явища психологічного стресу, що виникає через суб'єктивне відчуття надмірної щільності середовища або дискомфорту в ньому. Починаючи з 1970-х років (Т. Нйт, Д. Стоколс, Д. Шмідт та ін.), цей феномен розглядається в межах кількох теоретичних підходів. Зокрема, теорії перевантаження пояснюють стрес надлишком інформації та необхідністю швидкого прийняття рішень; стрес-теорії пов'язують його з обмеженням свободи вибору; екологічні підходи (Р. Баркер) акцентують увагу на впливі соціального середовища та ролей; теорії атрибуції — на способах інтерпретації причин стресу, зокрема через концепцію локусу контролю (Дж. Роттер); територіальні теорії підкреслюють значення особистісних меж і реакцій на їх порушення [цит. за 62].

Проблема психологічної безпеки в сучасній науці досліджується в межах системно-структурного підходу, який активно розвивали Б. Г. Ананьєв, Г. А. Ковальов, В. С. Мерлін, К. К. Платонов та інші вчені. У межах цього підходу різні автори по-різному описують її структуру. Так, Н. А. Лизь виокремлює три основні рівні: фізичний (стан здоров'я та відсутність ушкоджень), психічний (розвиненість захисних механізмів) та особистісний (почуття захищеності, стабільність цінностей і життєвих орієнтирів).

О. Ю. Зотова пропонує багатокомпонентну модель психологічної безпеки, що включає когнітивний, поведінковий, смисловий, комунікативний, мотиваційно-потребовий та ціннісний компоненти. І. А. Баєва, у свою чергу, виділяє базові психічні складові — когнітивну, емоційну та поведінкову.

Н. Шликова розглядає психологічну безпеку як результат взаємодії внутрішніх цінностей особистості з її уявленням про реальність. У цьому процесі важливу роль відіграє порівняння «ідеальних» і реальних образів світу, що дозволяє оцінити рівень внутрішніх суперечностей між потребами людини та умовами її життя [цит. за 58].

Н. В. Волянчук і Г. В. Ложкін пропонують розглядати психологічну безпеку через систему ключових показників: мотиви прагнення до безпеки

(потреба у захищеності, свободі), стан безпеки (рівновага, стабільність, благополуччя), ресурси його забезпечення (соціальні, інтелектуальні, особистісні та фізичні) і способи досягнення (саморегуляція, психологічний захист, копінг-стратегії).

І. І. Приходько, аналізуючи структуру психологічної безпеки особистості, підкреслює її складну багаторівневу організацію. Дослідник зазначає, що ця багаторівневність корелює із загальною ієрархічною будовою людського організму та психіки. Важливим також є співвідношення суб'єктивного й об'єктивного аспектів безпеки, а також ступінь її узагальненості, яка може проявлятися на загальному, специфічному та індивідуальному рівнях.

Н. С. Єфімова пропонує поетапну модель організації психологічної безпеки, яка відображає її динамічний характер.

На першому рівні здійснюється первинне сприйняття та оцінка навколишньої дійсності за базовою шкалою «безпечно — небезпечно». Така оцінка формується завдяки роботі базових психічних процесів — відчуттів, сприймання, мислення, уяви та емоційного реагування.

Другий рівень передбачає більш глибоку аналітичну переробку інформації, коли інтерпретація ситуації та прогнозування майбутніх подій опосередковуються індивідуально-особистісними характеристиками людини, її ціннісними орієнтаціями, світоглядом, рисами характеру та спрямованістю.

На третьому рівні відбувається прийняття рішень і реалізація конкретної поведінкової стратегії, що базується на наявних соціальних, професійних і психологічних компетентностях у сфері забезпечення безпеки [цит. за 29].

У сучасних дослідженнях психологічної безпеки часто використовується трирівнева шкала її оцінювання: високий рівень, граничний (нестійкий) та низький. Такий підхід представлений у роботах Р. В. Агузумцяна, Т. І. Колесникової, Н. А. Лизь, О. Б. Мурадян, Я. В. Подоляк, С. Ю. Решетіної та інших науковців.

Розглядаючи комплексне забезпечення безпеки соціальних систем, В. Ф. Жмеренецький виділяє кілька ключових етапів цього процесу. Насамперед визначається сам об'єкт захисту, далі — ідентифікуються носії загроз, джерела небезпеки (тобто умови, причини та фактори, що породжують ці загрози), а також суб'єкти, які безпосередньо реалізують заходи безпеки. Далі організовується діяльність цих суб'єктів у трьох основних напрямках: захист і збереження об'єкта, протидія небезпекам та їх попередження. Захисні заходи включають як охоронні дії, так і підвищення здатності системи до виживання та відновлення після кризових впливів.

Важливу роль у цій системі, за Жмеренецьким, відіграє особистість як основний суб'єкт безпеки. Саме на неї покладається відповідальність за збереження функціонування соціальної системи. Водночас учений звертає увагу на те, що соціальні системи в реальному житті не є статичними: за умов суттєвих внутрішніх або зовнішніх змін вони неминуче трансформуються, інколи навіть переходячи в нову якість. Це може викликати опір з боку суб'єктів безпеки, які прагнуть зберегти існуючий стан системи. Однак надмірне стримування змін іноді стає перешкодою для природної еволюції соціальної структури. Динаміка таких процесів значною мірою визначається рівнем внутрішніх суперечностей, а також тим, як суб'єкти безпеки впливають на їх загострення або стабілізацію [цит. за 13].

В. Д. Анасов виокремлює три базові чинники, необхідні для забезпечення психологічної безпеки особистості: людський, середовищний і фактор захищеності. Перший стосується індивідуальних реакцій людини на небезпечні або стресові ситуації. Другий охоплює характеристики середовища, яке може бути як фізичним, так і соціальним. Третій чинник пов'язаний із засобами та механізмами захисту, які використовує людина — як на фізичному, так і на психологічному рівнях [цит. за 11].

Л. Д. Заграй пропонує розглядати два взаємодоповнювальні підходи до забезпечення психологічної безпеки в кризових ситуаціях.

Перший полягає у зменшенні або повному усуненні джерел небезпеки, якщо це можливо, що дозволяє мінімізувати ризики зовнішнього впливу. У такому разі безпека значною мірою забезпечується зовнішніми механізмами контролю та захисту, а роль самої особистості є відносно пасивною.

Другий підхід ґрунтується на диспозиційній моделі, відповідно до якої психологічна безпека залежить передусім від внутрішніх ресурсів людини — її особистісних якостей, здатності до подолання труднощів і опору негативним впливам середовища.

У такому підході психологічна безпека розглядається як внутрішньо зумовлена здатність особистості підтримувати стан фізичного, психічного, соціального та матеріального благополуччя як у кризових, так і в стабільних умовах життєдіяльності. Йдеться про те, що джерела забезпечення безпеки значною мірою знаходяться всередині самої людини, а не лише в зовнішньому середовищі. Саме це дозволяє їй залишатися гнучкою у реагуванні на загрози, особливо в ситуаціях, коли зовнішня допомога є недостатньою або запізненою [цит. за 56].

У межах подібного бачення А. М. Большакова підкреслює, що одним із ключових завдань психологічної науки і практики є створення умов, які забезпечують психологічне благополуччя та ефективне функціонування особистості. На цьому тлі особливого значення набуває дослідження тих індивідуально-психологічних характеристик, які визначають здатність людини протидіяти негативним впливам середовища, включно з різними формами небезпеки. Аналіз наукових джерел дозволив дослідниці дійти висновку, що важливу роль у подоланні складних життєвих обставин відіграє комплекс особистісних ресурсів, пов'язаних із витривалістю, ефективністю вирішення проблем і загальною життєстійкістю (*hardiness*). До таких ресурсів вона відносить установку на активну включеність у життєві події, переконаність у власній здатності впливати на ситуації, готовність приймати виклики та ризики.

Було встановлено, що у юнацькому віці високий рівень життєстійкості пов'язаний із більш розвиненим відчуттям життєвої перспективи, насиченістю уявлень про майбутнє та наявністю чітких життєвих планів. Такі особи зазвичай орієнтуються на довготривалу та продуктивну життєву стратегію, демонструють високу активність, внутрішню мотивацію та часто характеризуються психологічною «молодістю» порівняно з паспортним віком. Вони мають сформовані очікування щодо майбутнього і значний нереалізований творчий потенціал.

О. М. Чуйко та О. Гутич до основних проявів психологічної безпеки відносять відчуття впевненості, внутрішньої стабільності, зниження рівня тривожності, а також здатність до планування майбутнього і формування позитивних життєвих перспектив. Окремо О. М. Чуйко наголошує на важливості антиципаційних здібностей як одного з ключових компонентів психологічної безпеки. Вона підкреслює, що наявність у людини уявлення про позитивне майбутнє створює підґрунтя для задоволення її базових потреб і формує відчуття впевненості у завтрашньому дні [цит. за 43].

Антиципація трактується як здатність особистості передбачати розвиток подій, результати власних дій та поведінку інших людей, а також будувати свою діяльність на основі ймовірнісного прогнозування. Така здатність дозволяє людині діяти на випередження, долаючи розрив між наявною ситуацією і бажаним результатом, що досягається шляхом уявного моделювання майбутнього. У цьому контексті «шукане» виступає як образ майбутнього результату, який формується на рівні мислення та мовлення [16].

На думку П. К. Анохіна, М. І. Бернштейна та Б. Ф. Ломова, антиципаційні механізми відіграють ключову роль у формуванні цілей діяльності та їх деталізації в систему конкретних дій. Це дозволяє людині враховувати різноманітні чинники ситуації та підвищувати ефективність і безпечність власної поведінки. У результаті формується стан психологічної захищеності, який забезпечує стабільне функціонування психіки та

гармонійний розвиток навіть за умов постійних внутрішніх і зовнішніх впливів.

Б. О. Язлюк наголошує, що поняття «безпека» невід’ємно пов’язане з категорією «небезпека», оскільки саме через її усвідомлення воно набуває змісту. В. П. Соломін звертає увагу на те, що оцінка небезпечної ситуації завжди супроводжується емоційними переживаннями.

Емоційне ставлення до загрози формується через два аспекти:

по-перше, значущість ситуації як джерела успіху або досягнення (ціннісний компонент),

по-друге — рівень тривожності, який виникає у зв’язку з труднощами або можливими негативними наслідками (емоційно-негативний компонент) [цит. за 47].

Учений також підкреслює, що психологічна безпека особистості неможлива поза соціальним контекстом групи. Вона тісно пов’язана з позицією людини в соціальній структурі, її статусом, рівнем прийняття з боку оточення та відповідністю груповим очікуванням. Саме в груповій взаємодії формуються спільні уявлення про безпечні та небезпечні ситуації, які визначають типові моделі поведінки її членів.

У наукових дослідженнях у сфері безпеки Є. М. Рудніченко підкреслює, що найбільш конкретним і водночас практично відчутним проявом небезпеки виступає загроза. Вона трактується як сукупність умов, факторів і обставин, які безпосередньо створюють ризик для життєво важливих інтересів різних суб’єктів — як окремої особистості, так і соціальних груп, суспільства чи держави загалом. У цьому контексті загроза постає не як абстрактне поняття, а як реальна форма прояву небезпечних процесів, що мають конкретні джерела та наслідки [6].

У словникових тлумаченнях поняття «небезпека» визначається як можливість виникнення чогось вкрай негативного або шкідливого, тоді як «загроза» подається як потенційна небезпека. Таким чином, у

лексикографічному підході ці поняття часто перетинаються і не завжди чітко розмежовуються, що створює певну термінологічну близькість між ними.

Г. В. Ложкін та Н. Ю. Волянчук наголошують, що саме поняття «загроза» є центральним у теорії безпеки, оскільки воно конкретизує загальне уявлення про небезпеку. У свою чергу, Б. О. Язлюк уточнює, що загроза є не просто потенційною можливістю шкоди, а комплексом реальних або потенційних передумов, які формують небезпечний стан для інтересів особистості, суспільства, держави та ключових цінностей.

У сучасних дослідженнях загрози класифікують за джерелами їх походження. Найбільш узагальнено виділяють природні та соціальні загрози. Серед соціальних особливо вирізняють соціально-психологічні, які пов'язані з рівнем соціальної напруженості, конфліктністю взаємодій та станом невизначеності у суспільстві [37].

Окремий інтерес становить концепція «екзистенціальної загрози», яка активно використовується в сучасних безпекових дослідженнях (зокрема у працях О. Вевера та Б. Бузана). Д. С. Тітаренко розкриває її як такий тип загрози, що ставить під сумнів саме існування об'єкта у його якісній, ціннісній цілісності та вимагає негайного реагування для запобігання руйнуванню або зникненню системи.

Учений розрізняє два основні типи екзистенціальних загроз. До уявних він відносить ситуації, що ґрунтуються на страхах і внутрішніх переживаннях людини: страх простору (відкритого чи замкненого), страх темряви, страх майбутнього або смерті, страх втрати контролю над собою, а також загальні екзистенційні страхи, пов'язані з відчуттям безглуздості життя. Реальні загрози, натомість, включають об'єктивно небезпечні події та ситуації — техногенні аварії, природні катастрофи, дорожньо-транспортні пригоди, загрозу здоров'ю, втрату близьких, а також кризові життєві події, такі як втрата роботи, розлучення чи глибокі соціальні конфлікти [2].

У стані реальної загрози поведінка людини, за Д. С. Тітаренком, значною мірою переходить на рівень автоматизованих, інстинктивних реакцій,

пов'язаних насамперед з механізмами виживання та самозбереження. Саме ці механізми, як вважається, лежать в основі формування системи психологічного захисту, яка допомагає людині адаптуватися як до фізично небезпечних умов, так і до складних соціальних ситуацій. Дослідник також описує послідовність запуску цієї системи: спочатку виникає стимул, що інтерпретується як загрозливий; далі з'являється стан тривоги або страху; і лише після цього активізуються механізми психологічного захисту, спрямовані на зниження внутрішньої напруги та відновлення психологічної рівноваги.

Реалізація механізмів психологічного захисту в ситуації загрози, за логікою дослідницьких підходів, є поетапним і досить динамічним процесом, який включає кілька взаємопов'язаних стадій [43].

На першому етапі відбувається визначення провідного (домінуючого) захисного механізму. Його вибір не є випадковим, а зумовлюється цілим комплексом чинників. Передусім це індивідуально-психологічні особливості особистості, її темперамент, характер, сформовані установки та рівень емоційної стійкості.

Другим важливим чинником виступає життєвий досвід, тобто ті способи реагування, які вже неодноразово використовувалися людиною в подібних ситуаціях і закріпилися як ефективні або звичні.

Третій фактор — це специфіка самої ситуації загрози, її інтенсивність, раптовість, тривалість та суб'єктивна значущість. У результаті в кожній особистості формуються як стійкі, провідні способи психологічного захисту, так і допоміжні, що застосовуються ситуативно.

Наступним кроком є формування захисної поведінкової моделі. Обравши певний механізм психологічного захисту, людина вибудовує відповідну лінію поведінки, яка відображає специфіку функціонування цього механізму — наприклад, уникнення, раціоналізацію, витіснення чи інші форми психічної регуляції. Поведінка в такому разі стає зовнішнім відображенням внутрішніх захисних процесів.

Далі здійснюється оцінка ефективності адаптації. Особистість, навіть на неусвідомленому рівні, відстежує, наскільки обрана стратегія дозволяє знизити напруження, тривогу чи відчуття загрози. Якщо механізм виявляється ефективним, відбувається стабілізація емоційного стану та відновлення внутрішньої рівноваги. У протилежному випадку — при неефективності захисту — можуть виникати явища дезадаптації, посилення внутрішнього конфлікту та порушення поведінкової регуляції.

Четвертий етап пов'язаний із корекцією поведінкової стратегії. Після усвідомлення або переживання неспішності попереднього способу реагування людина може змінити захисну модель, перейти до іншого механізму або комбінувати кілька стратегій. Відсутність такої корекції підвищує ризик психологічної травматизації та закріплення неефективних моделей реагування.

П'ятим результативним етапом є зниження інтенсивності негативних переживань — тривоги, страху, внутрішнього напруження. Саме редукція цих станів виступає індикатором того, що захисний механізм виконав свою функцію, а внутрішній конфлікт частково або повністю розв'язаний [цит. за 47].

Завершальною стадією є поступове «згасання» роботи психологічного захисту. Після подолання ситуації загрози та стабілізації емоційного стану людина починає сприймати подібні обставини менш загрозливо, що свідчить про певне підвищення рівня адаптивності та психологічної стійкості.

Разом із тим у сучасній психології підкреслюється, що описана модель не є єдиною можливою. Зокрема, поряд із механізмами психологічного захисту важливу роль відіграють копінг-стратегії та механізми антиципації, які розглядаються як більш усвідомлені форми подолання труднощів і підвищення адаптаційного потенціалу особистості. Як зазначають дослідники (зокрема І. Р. Абітов), зріла особистість поєднує у своїй структурі як різноманітні захисні механізми, так і гнучкі стратегії подолання стресу. У цьому ж контексті Е. Г. Ейдемільер підкреслює, що психологічне здоров'я

забезпечується саме балансом між захистами та копінг-стратегіями [цит. за 53].

Ф. Е. Василюк пропонує розрізняти ці механізми за критерієм їх продуктивності. Психологічні захисти він відносить переважно до непродуктивних способів реагування, оскільки вони можуть лише тимчасово знижувати напруження, іноді не усуваючи реальної проблеми. Натомість копінг-стратегії розглядаються як більш конструктивні, адже вони передбачають активне осмислення ситуації, пошук рішень, зміну ставлення до проблеми або звернення по допомогу. Водночас існують і менш ефективні варіанти копіngu — уникнення, пасивність, імпульсивні або агресивні реакції [цит. за 58].

У сучасних підходах (зокрема у Н. В. Родиної) наголошується, що не слід жорстко протиставляти психологічні захисти і копінг-процеси. Вони розглядаються як взаємопов'язані елементи адаптаційної системи особистості. Копінг при цьому трактується як більш усвідомлена «надбудова» над базовими, переважно несвідомими механізмами захисту, що формується в процесі соціалізації та життєвого досвіду [цит. за 32].

Таким чином, у науковій літературі поступово формується уявлення про багаторівневу систему подолання стресових і загрозливих ситуацій, у якій психологічні захисти, копінг-стратегії та механізми антиципації виконують різні, але взаємодоповнювальні функції, забезпечуючи адаптацію особистості до складних умов життєдіяльності.

У контексті дослідження небезпеки як багатовимірного явища особливого значення набуває уточнення поняття «ризик», оскільки в науковій літературі інколи спостерігається тенденція до ототожнення його із поняттям «загроза» (В. М. Ячменьова). Водночас у більшості сучасних підходів ці категорії розмежовуються. Так, О. М. Ляшенко підкреслює, що загроза здебільшого виникає як результат неконтрольованого поєднання зовнішніх обставин і факторів, тоді як ризик має іншу природу — він пов'язаний із

усвідомленою дією суб'єкта, який приймає рішення в умовах невизначеності та тим самим може створювати потенційно небезпечні наслідки.

У свою чергу, Є. М. Рудніченко розглядає «небезпеку», «загрозу» і «ризик» як взаємопов'язані, але не тотожні категорії, виникнення яких значною мірою зумовлене невизначеністю зовнішнього середовища. У запропонованій ним інтерпретації небезпека постає як об'єктивна реальність, що здатна порушити стабільність системи та спричинити негативні наслідки. Загроза трактується як конкретизований прояв небезпеки — об'єктивований фактор, що має потенціал негативного впливу. Ризик же визначається як об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка відображає ступінь невизначеності результату, що виникає внаслідок прийняття певного рішення або здійснення дії в умовах невизначеності. Подібну позицію поділяють і О. В. Чеботарьова та І. О. Мікуліна, які вважають ризик кількісною формою оцінювання небезпеки [цит. за 37].

Н. М. Зленко звертає увагу на те, що інтерес до феномену ризику в сучасній науці значно зріс, оскільки він набув важливого соціального, практичного та навіть філософського значення. Водночас дослідниця зазначає, що попри широку популярність поняття, комплексних і системних теоретичних узагальнень щодо його сутності все ще недостатньо. Ретроспективний аналіз розвитку уявлень про ризик демонструє його поступову еволюцію: від природних загроз (стихійні явища, які усвідомлювалися ще в античності) до медичних і біологічних ризиків у ранніх суспільствах; далі — до соціальних ризиків рабовласницької доби; техногенних ризиків, що стали наслідком науково-технічного прогресу XVIII–XIX століть; і, нарешті, до сучасних глобальних форм ризику, таких як тероризм, інформаційні загрози та інші виклики XXI століття.

Особливе місце в сучасній соціально-філософській думці займає концепція «суспільства ризику», розроблена У. Беком та Е. Гідденсом і широко застосовувана в соціології, філософії, психології та економіці для аналізу глобальних трансформацій. У. Бек у межах своєї концепції розглядає

ризик як фундаментальну характеристику сучасності, пов'язуючи його з процесами глобалізації, політичної нестабільності, тероризму та екологічних криз. Він виділяє три основні групи глобальних ризиків: екологічні катастрофи, світові фінансові кризи та терористичні загрози, що мають транснаціональний характер. Водночас учений наголошує, що сучасні ризики є настільки складними та багатовимірними, що не можуть бути повністю осмислені в межах однієї наукової парадигми.

Е. Гідденс, у свою чергу, розглядає ризик як одну з ключових характеристик «пізньої модерності», підкреслюючи, що сучасне суспільство функціонує в умовах підвищеної невизначеності та неконтрольованості багатьох соціальних процесів. На його думку, ризики в сучасному світі мають глобальний характер і здатні впливати не лише на окремих осіб чи локальні спільноти, а й на людство в цілому. Серед ключових рис сучасності він виокремлює глобалізацію, інституційну складність та зростання непередбачуваних наслідків людської діяльності [цит. за 26].

У структурі ризику У. Бек та Е. Гідденс виділяють кілька взаємопов'язаних компонентів: по-перше, реальні загрози та небезпеки, які вже проявляються або мають потенціал реалізації; по-друге, інформаційне перевантаження, пов'язане з надлишком знань про ризики; по-третє, обмеженість експертного знання, яке не завжди дозволяє точно передбачити чи мінімізувати ризикові ситуації. У цьому контексті ризик постає як явище, що поєднує об'єктивну реальність і уявлення про майбутні події: з одного боку, існують вже наявні негативні наслідки (екологічні проблеми, техногенні катастрофи), а з іншого — значна частина ризику пов'язана з прогнозованими або очікуваними загрозами [цит. за 69].

У сучасній науковій традиції проблематика ризику активно досліджується багатьма вченими (В. Д. Базилевич, О. І. Барановський, В. В. Вітлінський та ін.). І. В. Рішняк, зокрема, підкреслює, що ризик є усвідомленою формою небезпеки, яка передбачає оцінку можливих негативних наслідків і вибір певної лінії поведінки. У словниковому значенні

ризик розуміється як ймовірність настання небажаних подій — травм, збитків, втрат або навіть смерті.

Підсумовуючи різні підходи, О. В. Вдовиченко виокремлює кілька основних напрямів у дослідженні ризику: як потенційної небезпеки негативного результату ситуації; як активної поведінки в умовах невизначеності; як прогностичної оцінки майбутніх подій; як вибору між альтернативами; або як дій, що здійснюються в умовах невизначеності. Таким чином, ризик у сучасній науці постає багатогранною категорією, яка поєднує об'єктивні умови небезпеки та суб'єктивні особливості їх сприйняття й оцінювання [62].

У сучасній психологічній і соціальній науці ризик розглядається як складне багатовимірне явище, тісно пов'язане з умовами невизначеності та потенційної небезпеки. Дослідники І.В. Рішняк та О.В. Вдовиченко пропонують поділяти його структуру на дві взаємопов'язані групи компонентів — об'єктивні та суб'єктивні.

До об'єктивних складових ризику І.В. Рішняк відносить передусім невизначеність як базову умову його виникнення. Саме вона створює ситуацію, в якій неможливо точно передбачити розвиток подій та їх наслідки.

Другою важливою об'єктивною характеристикою є майбутній часовий вимір ризику, адже реалізація його наслідків завжди переноситься у перспективу, що ускладнює точне прогнозування результатів прийнятих рішень.

Суб'єктивний вимір ризику є значно складнішим і охоплює психологічні особливості особистості та процес ухвалення рішень. Серед ключових компонентів виокремлюються необхідність вибору в умовах невизначеності, а також співвідношення «ризик — очікувана вигода», яке часто виступає мотивувальним чинником. Людина, приймаючи рішення, завжди певною мірою зважає можливі втрати та потенційні вигоди, оцінюючи їх значущість. Важливим елементом також є толерантність до ризику, яка формується під впливом індивідуально-психологічних характеристик,

емоційного стану, життєвого досвіду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів [56].

О.В. Вдовиченко доповнює цей підхід, виокремлюючи суб'єктивні прояви ризику через такі характеристики, як імпульсивність, готовність і схильність до ризикованої поведінки, потреба у сильних емоційних враженнях, а також прагнення уникати одноманітності та рутинності. До об'єктивного аспекту вона відносить особливості функціонування особистості у ситуаціях загрози та невизначеності, коли поведінка значною мірою залежить від зовнішніх умов.

Окрему концептуальну модель ризику запропонував В.А. Петровський, який виділив два його основні прояви [15].

Перший — мотивований або ситуативний ризик, коли людина свідомо йде на небезпечні дії заради досягнення певного результату: успіху, визнання чи самоствердження. У цьому випадку ризик виконує адаптаційну функцію, допомагаючи пристосуватися до складних умов.

Другий тип — немотивований (або безкорисливий) ризик, який не має утилітарної мети. Він спрямований радше на подолання самої небезпеки або демонстрацію здатності зберігати ефективність у складних умовах, навіть коли уникнення загрози є можливим.

У межах сучасних досліджень О.В. Вдовиченко вводить поняття «особистість ризику», розглядаючи його як інтегральну характеристику людини, що визначає її здатність діяти в умовах невизначеності та потенційної небезпеки. Ця здатність функціонує у континуумі між готовністю та схильністю до ризику, між імпульсивністю і раціональністю, а також між ризиком як захисною стратегією і ризиком як свідомим вибором. На основі цих параметрів дослідниця виокремлює три типи особистості: деструктивний, адаптивний і конструктивний. Деструктивний тип характеризується недостатньою ефективністю поведінки в ризикових ситуаціях і схильністю до нерациональних дій. Адаптивний тип забезпечує гнучке пристосування до змін середовища та є соціально ефективним у повсякденних умовах.

Конструктивний тип вирізняється найвищим рівнем саморегуляції, адекватним сприйняттям ризику та здатністю до ефективного подолання складних ситуацій.

Важливою умовою виникнення ризику є невизначеність, яка виступає його середовищем і передумовою. О.І. Гусєв підкреслює, що сучасна соціальна реальність характеризується високим рівнем невизначеності, що зумовлює поширеність ризикованих ситуацій. Під невизначеністю розуміють неможливість точного передбачення розвитку подій через брак повної інформації та складність взаємозв'язків у системах. Вона може проявлятися через складність, непрозорість та недостатність знань про об'єкт або ситуацію. Дослідники також наголошують, що невизначеність не завжди має негативний характер. Вона може стимулювати розвиток особистості, сприяти виходу за межі звичних стереотипів мислення, активізувати пошук нових рішень і форм поведінки. Таким чином, ризик виступає не лише як загроза, а й як чинник розвитку та адаптації [14].

У цьому контексті Дж. фон Нейман запропонував одну з відомих класифікацій невизначеності, виділивши три її основні типи: комбінаторну, що пов'язана з надмірною кількістю можливих варіантів; стохастичну, зумовлену випадковими процесами; та стратегічну, яка виникає через непередбачуваність поведінки інших учасників взаємодії [цит. за 65].

Таким чином, ризик і невизначеність утворюють взаємопов'язану систему, у межах якої формуються як зовнішні умови загрози, так і внутрішні психологічні механізми їхнього сприйняття та подолання.

Підсумовуючи підходи до розуміння ризику, варто звернутися до узагальнень Н. М. Зленко, яка наголошує на подвійній природі цього явища. З одного боку, ризик має об'єктивну основу, оскільки сама реальність містить множину чинників невизначеності, що впливають на перебіг подій і результати людської діяльності. З іншого боку, зміст ризику завжди опосередковується суб'єктивним сприйняттям, адже саме людина оцінює ситуацію, інтерпретує її як загрозову або прийнятну та ухвалює відповідні

рішення. Таким чином, ризик можна розглядати як форму соціальної поведінки, що реалізується в умовах непередбачуваності наслідків і потребує вибору між альтернативними варіантами дій [цит. за 53].

У межах суспільних систем ризик набуває особливо складного характеру, оскільки він тісно переплітається з процесами природного, економічного, політичного, екологічного та іншого походження. Такі процеси впливають на загальний стан суспільства і водночас відображаються у змінах соціальних показників як окремих індивідів, так і соціальних груп.

Додатковою умовою постійної присутності ризику в соціальному житті є велика кількість суб'єктів взаємодії, поведінка яких ґрунтується на індивідуальних оцінках, цінностях і ступені сприйняття ситуацій невизначеності [19].

У науковій літературі паралельно з поняттям ризику активно розглядаються різні види психологічної та соціальної безпеки, зокрема соціальна, інформаційно-психологічна, гуманітарна та інші її форми. Теоретичні й прикладні аспекти соціальної безпеки досліджуються у працях багатьох учених, які аналізують її як важливий компонент стабільного функціонування суспільства та держави.

У наукових визначеннях поняття «соціальна безпека» трактується по-різному. Так, І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот та О. Ф. Новікова розглядають її як стан гарантованого правового та інституційного захисту життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від різноманітних загроз — як зовнішніх, так і внутрішніх. У свою чергу, Н. А. Волгіна акцентує увагу на рівні захищеності соціальної системи, який забезпечується комплексом державних і суспільних заходів політичного, економічного, правового, організаційного та соціально-психологічного характеру і спрямований на підтримання стабільності та відтворення суспільного життя.

В. П. Андрущенко визначає соціальну безпеку як одну з ключових складових національної безпеки, що відображає рівень соціальної стабільності. А. О. Приятельчук пов'язує її зі здатністю суспільства до нормального відтворення

населення як нації. В. А. Скуратівський розширює це розуміння, наголошуючи, що соціальна безпека охоплює стан усіх основних сфер суспільного життя, за якого забезпечується належний рівень соціальних благ і умов, що визначають якість життя та мінімізують ризики для фізичного й психічного здоров'я людини. Отже, наукові підходи демонструють відсутність єдиного, уніфікованого визначення цього поняття.

Додатково в науковому дискурсі виділяють два основні підходи до трактування соціальної безпеки. Традиційний підхід передбачає її розуміння як відсутності загроз для життя та здоров'я соціуму. У цьому контексті питання рівня життя, соціальних потреб і добробуту розглядаються радше в межах гуманітарної безпеки. Альтернативний підхід, навпаки, акцентує на відсутності загроз, що можуть виходити від самого суспільства та впливати на національну безпеку. При цьому обидві інтерпретації є взаємопов'язаними, хоча первинною зазвичай вважається саме безпека для соціуму.

У межах традиційного підходу О. П. Коваль виокремлює три рівні соціальної безпеки — індивідуальний, груповий і суспільний — а також три рівні відповідальності за її забезпечення: особистість, соціальна група та держава. Водночас відповідальність не є взаємовиключною: кожен вищий рівень може доповнювати, але не повністю замінювати нижчий. В альтернативному підході соціальна безпека розглядається як єдина система на рівні всього суспільства, де ключову роль у її забезпеченні відіграє держава, хоча джерелами загроз можуть виступати як державні інститути, так і соціальні групи чи окремі індивіди. Важливо зазначити, що система індикаторів для оцінювання рівня соціальної безпеки залишається недостатньо розробленою, попри очевидну потребу в ній для ефективного аналізу стану суспільного розвитку [цит. за 53].

Б. О. Язлюк також підкреслює наявність двох базових підходів до розуміння безпеки: як повної гіпотетичної відсутності будь-яких загроз і як реального стану захищеності соціальної системи та її здатності протидіяти небезпекам. У цьому контексті високий рівень тривалості та якості життя

населення розглядається як один із показників безпечного стану суспільства, тоді як низькі соціальні стандарти та зростання напруженості можуть свідчити про погіршення його безпекового стану [цит. за 55].

Сучасна особистість формується в умовах інтенсивно насиченого медіасередовища, де будь-які соціальні трансформації супроводжуються безперервним інформаційним обміном. Людина фактично перебуває в умовному «інформаційному просторі надлишку», який, поряд із можливостями розвитку, створює й суттєві інформаційно-психологічні ризики. У цьому контексті Н. Вітюк, спираючись на підходи Г. В. Грачова, розглядає інформаційно-психологічну безпеку як стан захищеності психіки індивіда, групи та суспільства загалом від деструктивного впливу інформаційних чинників, які здатні порушувати нормальний перебіг соціальних і психологічних процесів та спричиняти їхню дисфункцію [цит. за 44].

У більш вузькому трактуванні, як зазначає Я. Жарков, інформаційно-психологічна безпека особистості означає захищеність психічної сфери людини від цілеспрямованого або непрямого негативного інформаційного впливу. Йдеться про ситуації, коли деструктивні повідомлення проникають у свідомість або підсвідомість і призводять до викривленого, неадекватного сприйняття реальності та ухвалення помилкових рішень [цит. за 44].

У широкому ж розумінні інформаційно-психологічна безпека охоплює декілька взаємопов'язаних вимірів.

По-перше, це рівень підготовленості особистості, що забезпечує її здатність протидіяти інформаційним загрозам і зберігати психологічну рівновагу незалежно від зовнішніх впливів.

По-друге, це можливості держави створювати умови для гармонійного розвитку людини та задоволення її інформаційних потреб.

По-третє, це ефективне функціонування інформаційного середовища в інтересах особистості.

І по-четверте — загальна захищеність від різноманітних інформаційних ризиків і загроз.

Самі інформаційні загрози, які формують інформаційну небезпеку, у вузькому значенні трактуються як сукупність умов і чинників, що створюють ризики для життєво важливих інтересів у інформаційній сфері. У більш розширеному розумінні вони охоплюють будь-які інформаційні впливи — зовнішні або внутрішні, — які можуть змінювати траєкторію розвитку суспільства або індивіда, завдавати шкоди їхнім інтересам через вплив на свідомість, інформаційні ресурси чи технічні системи, а також перешкоджати розвитку інформаційного простору в інтересах суб'єктів.

Окремої уваги потребує сфера професійної діяльності, де проблема психологічної безпеки набуває особливої актуальності. Як підкреслює А. С. Харченко, трудове середовище може як сприяти розвитку особистості, підвищенню її самооцінки та соціальної реалізованості, так і, навпаки, стати джерелом емоційного виснаження, фрустрації, відчуження та психосоматичних порушень. Одним із ключових чинників таких негативних наслідків є відсутність належного захисту від психологічного тиску або насильства в організаційній системі [цит. за 56].

Проблематика психологічної безпеки широко представлена у міжнародних дослідженнях. Зарубіжні автори, зокрема Р. Абрамовиц, Е. Едмондсон, Х.-Ц. Чанг, Т. Лихі, М. Сигер та інші, розглядають її в різних контекстах — від психологічного клімату в команді та рівня довіри до питань психічного здоров'я, організаційної поведінки, управління ризиками та кадрового добору. Так, Едмондсон і Вуллі пов'язують психологічну безпеку з атмосферою довіри в колективі, тоді як інші дослідники акцентують увагу на її ролі у забезпеченні стабільності та ефективності організацій.

В українській науці значний внесок у розробку цієї проблематики зробив І. І. Приходько, який визначає психологічну безпеку особистості фахівця екстремальних професій як багаторівневу динамічну систему, що відображає ступінь психічної захищеності людини та її здатність підтримувати ефективне

функціонування в складних, у тому числі екстремальних умовах діяльності. На основі цього підходу вчений розробив структурну модель психологічної безпеки, яка включає чотири взаємопов'язані компоненти.

Перший — морально-комунікативний блок — охоплює систему моральних якостей і комунікативних умінь особистості, таких як доброзичливість, відповідальність, організованість, сумлінність і комунікабельність. Він відображає рівень моральної регуляції взаємодії людини з соціальним середовищем.

Другий — мотиваційно-вольовий компонент — пов'язаний із внутрішньою активністю особистості, її цілеспрямованістю, життєстійкістю, упевненістю, ініціативністю та здатністю до самоконтролю. Цей блок визначає, якою мірою людина здатна ставити цілі та наполегливо їх досягати навіть у складних умовах.

Третій — ціннісно-смісловий компонент — відображає глибші особистісні орієнтири, включаючи відповідальність, залученість у події, життєрадісність і здатність надавати сенс власній діяльності. Його можна розглядати як основу життєвої осмисленості та внутрішньої стійкості особистості.

Четвертий компонент — внутрішній комфорт — пов'язаний із суб'єктивним відчуттям захищеності, відсутності загрози та психологічної рівноваги. Він відображає загальну самооцінку особистістю власного стану безпеки у взаємодії з навколишнім середовищем [15].

Таким чином, у сучасних дослідженнях психологічна та інформаційна безпека розглядаються як складні багаторівневі явища, що поєднують як зовнішні умови середовища, так і внутрішні ресурси особистості, забезпечуючи її здатність до адаптації, розвитку та збереження психічної рівноваги.

У моделі психологічної безпеки особистості (ПБО), що описує функціонування людини в екстремальних умовах діяльності, відбувається суттєва перебудова її структурної організації. З'являються нові

системоутворювальні компоненти, а саме: морально-вольова урегульованість, стратегії подолання стресових ситуацій, ціннісно-смисловий компонент, а також динаміка посттравматичного розвитку, яка може проявлятися як зростання або як регрес.

Перший із новоутворених компонентів — морально-вольова урегульованість — є найбільш інтегрованим і психологічно потужним. Його зміст визначається тісними кореляційними зв'язками з характеристиками вольової сфери та нормативної регуляції міжособистісних відносин.

Дослідник підкреслює, що порівняно з моделлю «мирного часу» тут відбувається розширення цього блоку: до нормативності та моральної регуляції додаються показники, пов'язані з інтелектуальними функціями та вольовою саморегуляцією. Така трансформація пояснюється тим, що переживання травматичних подій значно загострює усвідомлення соціальних норм і правил взаємодії, а також активізує глибокі механізми рефлексії та самоконтролю. У результаті моральні, вольові та когнітивні характеристики фактично інтегруються в єдину систему регуляції поведінки. Саме тому у фахівців екстремальних професій, які мають досвід травматичних ситуацій, спостерігається поєднання раніше окремих морально-комунікативного та мотиваційно-вольового компонентів. У такій інтегрованій формі цей блок отримує назву морально-вольової урегульованості.

Другий структурний компонент відображає систему взаємозв'язків між стресостійкістю, відчуттям психологічного благополуччя та способами його досягнення. По суті, він об'єднує характеристики, які в попередній моделі були розподілені між мотиваційно-вольовим компонентом і компонентом внутрішнього комфорту. У новій конфігурації цей блок отримує назву «стратегії подолання стресових ситуацій». Важливо, що аналіз кореляційних зв'язків вказує на неоднозначність цих стратегій: вони не завжди є конструктивними. Поряд із адаптивними формами подолання можуть проявлятися й менш ефективні або деструктивні варіанти копіngu, зокрема дистанціювання, замкнутість або, навпаки, демонстративна поведінка з

прагненням привернути увагу навіть через негативні прояви. Це свідчить про складний і суперечливий характер адаптаційних механізмів у стресових умовах.

Третій компонент пов'язаний із системою життєвої активності та особистісної залученості. Він характеризується значущими зв'язками з такими показниками, як ініціативність, активність, участь у подіях та схильність до новаторства. Порівняно з попередньою моделлю цей компонент набуває більш вираженого акценту на реалізації життєвого смислу через дію. Автор підкреслює, що втрата або дефіцит смислу життя може призводити до екзистенційної кризи, зниження активності, відмови від самореалізації, а в окремих випадках — навіть до аутоагресивних тенденцій. Натомість сформований життєвий смисл після пережитих екстремальних подій виступає потужним внутрішнім ресурсом, який підтримує людину, надає їй енергію та спрямованість для подолання труднощів. Таким чином, рефлексія, усвідомлення власного місця у світі та наявність смислу існування стають ключовими чинниками не лише виживання, а й особистісної стійкості та здатності до героїчних вчинків. У цій інтерпретації компонент зберігає назву ціннісно-смиислового, але його зміст посилюється акцентом на активній життєвій позиції.

Четвертий компонент пов'язаний із переживанням внутрішнього стану після проходження екстремальних ситуацій і визначається показниками здорового способу життя, оптимізму та життєрадісності. У порівнянні з попередньою моделлю його зміст істотно трансформується: на перший план виходить феномен посттравматичного розвитку. Переживання екстремальних подій майже завжди супроводжується високим рівнем психоемоційної напруги. Якщо ситуація завершується успішно, ця напруга поступово знижується, замінюється позитивними емоціями, відчуттям полегшення, радості й навіть ейфорії. Такі переживання закріплюють нові способи реагування та сприяють особистісному зростанню. Натомість у разі негативного сценарію розвитку подій можливе фіксування на негативних

емоціях, формування стану розпачу та глибокої дезорганізації. Якщо звичайні негативні переживання ще можуть стимулювати адаптаційні зміни, то стан розпачу часто блокує активність, знижує здатність до взаємодії з середовищем і може призводити до регресивних змін у розвитку особистості. Саме тому цей компонент отримує назву посттравматичного зростання / регресу [77].

Узагальнюючи, слід зазначити, що базова структура ПБО загалом зберігає свою концептуальну основу, однак в екстремальних умовах зазнає суттєвого перегрупування компонентів і зміни їхньої ієрархії. Поява нових факторів — морально-вольової урегульованості, стратегій подолання стресу та посттравматичного розвитку — відображає адаптацію особистості до ситуацій загрози. Водночас ціннісно-смысловий компонент зберігає свою стабільність, лише посилюючись у частині активної реалізації життєвих смислів. Натомість морально-комунікативна складова у кризових умовах поступається пріоритетністю, тоді як провідного значення набуває базова потреба у збереженні життя та психологічної безпеки. Це свідчить про актуалізацію більш фундаментальних рівнів потреб людини в умовах реальної загрози та тимчасове відступання вищих соціально-ціннісних орієнтацій.

О. Костюченко, досліджуючи психологічну безпеку журналіста, дійшов висновку, що вона має складну багаторівневу структуру і функціонує як динамічна система. Її основу становлять взаємопов'язані психічні процеси, стани та властивості особистості, які перебувають у постійній взаємодії та визначаються специфікою професійної діяльності у сфері масової комунікації.

У цьому контексті психологічна безпека сучасного журналіста трактується як інтегрована система, що відображає рівень захищеності психічної сфери, здатність підтримувати стабільне та ефективне функціонування, а також можливість своєчасно виявляти й нейтралізувати як зовнішні, так і внутрішні загрози, що виникають у процесі професійної діяльності.

Г. В. Ложкін і Н. Ю. Волянчук підкреслюють, що дослідження психологічної безпеки особистості в різних соціальних і професійних

контекстах неможливе без врахування специфіки сприймання небезпеки майбутніми фахівцями технічного профілю. Вони розглядають психологічну безпеку як відносно самостійний психологічний конструкт, який включає не лише фізичний аспект захищеності, а й внутрішньоособистісний рівень — систему переконань, установок, індивідуальних уявлень про безпеку, а також способи саморегуляції та регуляції взаємодії з навколишнім середовищем. У цьому підході особливий акцент робиться на позитивному переживанні стану безпеки, що відповідає гуманістичній парадигмі психології. Відсутність відчуття захищеності, на думку дослідників, призводить до постійної актуалізації потреби в безпеці, яка проявляється у різних сферах життєдіяльності людини [5].

А. С. Харченко визначає психологічну безпеку викладача закладу вищої освіти як комплексне особистісне утворення, що поєднує два ключові аспекти. Перший стосується психологічної захищеності від негативних впливів, емоційного тиску та можливих проявів психологічного насильства, що забезпечує збереження психічного здоров'я та задоволення базових потреб у самозбереженні. Другий аспект пов'язаний із психологічною автономією, яка створює умови для усвідомленого саморозвитку та професійної реалізації. Серед основних чинників формування психологічної безпеки викладача дослідниця виділяє людський фактор, особливості середовища та рівень захищеності особистості.

Вагомий внесок у розробку проблеми психологічної безпеки освітнього середовища зробили численні науковці, зокрема І. Баєва, Т. Кабаченко, Т. Краснянська, О. Лебедєв, Н. Лизь, Н. Рассоха, Л. Регуш, В. Семикін, С. Смолян, В. Ясвін та інші. У їхніх працях підкреслюється, що психологічна безпека учасників освітнього процесу базується на довірливих міжособистісних відносинах, відсутності або мінімізації деструктивних впливів, а також на здатності прогнозувати потенційні ризики з метою їх попередження. Окремо наголошується, що психологічна безпека тісно пов'язана з проявами насильства у взаємодії як між окремими учасниками

освітнього процесу, так і в ширшому соціальному контексті. Додаткову складність цьому явищу надають особливості розвитку дітей з обмеженими можливостями здоров'я, для яких характерні специфічні умови психофізичного становлення.

Дослідники зазначають, що первинні порушення розвитку можуть спричиняти вторинні відхилення у психічній сфері дитини. Ступінь і характер цих змін значною мірою залежать від тяжкості дефекту, а також від часу його виникнення. У випадку хронічних захворювань формується так звана дефіцитарна ситуація розвитку, коли дитина постійно стикається з протиріччям між своїми потребами у діяльності та обмеженнями, зумовленими станом здоров'я. Це часто призводить до звуження соціальних контактів, переважання спілкування з дорослими та зниження пізнавальної активності, що може сприяти формуванню інфантильних рис особистості.

Соціальна ізоляція, переживання власної хвороби та невизначеність майбутнього нерідко спричиняють появу демонстративних або агресивних проявів поведінки, занижену самооцінку та викривлене уявлення про власне «Я». Усе це супроводжується зростанням психічної напруги, змінами мотиваційної сфери та порушенням адаптивних механізмів взаємодії з оточенням, що в підсумку підсилює відчуття беззахисності.

У межах досліджень здорового способу життя також активно аналізуються різні аспекти психологічної безпеки. Зокрема, вивчається проблема психологічного здоров'я особистості (Л. Коробка та ін.), вплив інформаційного середовища та цифрових технологій на психічний стан молоді (О. В. Матвієнко, О. С. Онищенко, Р. Собко та ін.), а також соціально зумовлені фобічні та тривожні розлади (В. В. Пономарьова). Окремі дослідження А. В. Лобанової показують, що до чинників психологічної небезпеки у підлітковому віці належать низький рівень соціально-психологічної адаптації, підвищена віктимність, неефективні способи реагування у конфліктних ситуаціях, непродуктивні копінг-стратегії та неконструктивні механізми психологічного захисту.

Таким чином, сучасні наукові підходи підкреслюють багатовимірність феномену психологічної безпеки та його залежність як від зовнішніх умов соціального середовища, так і від внутрішніх ресурсів особистості.

Висновки до першого розділу

1. Обґрунтовано, що одним із найбільш продуктивних підходів до аналізу особистості є її розгляд як унікальної, внутрішньо цілісної системи. Встановлено, що ідея цілісності особистості бере свої витoki ще в межах релігійно-філософських учень, де людина вперше осмислювалася як неподільна духовно-психологічна єдність.

2. Проаналізовано редукціоністський підхід та системну теорію, що дозволяє розглядати будь-яку систему у двох вимірах: статичному та динамічному. У статичному аспекті акцент робиться на структурі системи, яка відображається через сукупність сталих зв'язків і взаємозалежностей її елементів, тоді як динамічний аспект розкриває функціонування системи та закономірності її розвитку в часі.

3. Доведено, що соціальні системи становлять окремий тип складних утворень, ключовим елементом яких є людина з її потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями та індивідуальною картиною світу — незалежно від масштабу системи (від сім'ї до глобального суспільства). Наголошено на специфіці системоутворювальних чинників у соціальному середовищі. Підкреслено також певну теоретичну обмеженість психологічних уявлень про структуру особистості, де вона часто одночасно розглядається як унікальна, самоорганізована та така, що саморозвивається система.

4. Виявлено, що в умовах постмодерного суспільства, яке характеризується нестабільністю, мінливістю та суперечливістю соціальних

процесів, відбувається поступова трансформація ціннісних орієнтацій — від матеріально-орієнтованих пріоритетів (економічна та фізична безпека) до постматеріальних цінностей, пов'язаних із самореалізацією, особистісним розвитком і якістю життя, що стають основою формування сучасних ідентичностей.

5. З'ясовано, що безпека визначається як стан відсутності небезпеки або неприпустимого рівня ризику, який може спричинити шкоду системі. Розглянуто основні підходи до класифікації безпеки: за рівнями (особистісний, суспільний, державний), за джерелами виникнення загроз, а також у межах концепції людської безпеки ООН. Підкреслено, що зі зростанням якості життя підвищується чутливість суспільства до загроз, що зумовлює необхідність удосконалення соціальних механізмів захисту та безпеки. Відповідно, потреба у безпечному середовищі посилюється як на рівні суспільства, так і на рівні окремої особистості.

6. Узагальнено підходи до розуміння психологічної безпеки особистості, яка в сучасній науці розглядається у межах системно-структурної парадигми як процес, стан і властивість одночасно. Проаналізовано її складові та ключові категорії теорії безпеки, серед яких центральне місце займають поняття «небезпека» і «загроза», а кількісним виміром небезпеки виступає ризик. Показано, що невизначеність є умовою виникнення ризику, а в ситуаціях загрози активізуються механізми психологічного захисту, копінг-стратегії та антиципація, які забезпечують адаптаційні можливості особистості. Також розглянуто основні види безпеки — соціальну, інформаційно-психологічну та гуманітарну — у контексті різних сфер життєдіяльності та професійного розвитку людини.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Організація та основні етапи емпіричного дослідження

Реалізація завдань емпіричного дослідження передбачала виконання низки взаємопов'язаних дослідницьких процедур, а саме:

1. проведення діагностики психологічної соціально-психологічної безпеки особистості, а також аналіз особливостей їх прояву, виявлення загальних і індивідуальних закономірностей функціонування;
2. дослідження комплексу особистісних рис, які мають зв'язок із різними складовими соціально-психологічної безпеки особистості;
3. встановлення взаємозалежностей між досліджуваними показниками;
4. виокремлення груп респондентів залежно від рівня сформованості психологічної соціально-психологічної безпеки особистості;

Структура емпіричного дослідження охоплювала три основні етапи: підготовчий, діагностичний та аналітико-інтерпретаційний.

На підготовчому етапі було здійснено добір методичного інструментарію, спрямованого на вивчення соціально-психологічної безпеки особистості. Також визначалися методи математико-статистичного аналізу отриманих даних, формувалася репрезентативна вибірка учасників та обиралися бази для проведення емпіричного дослідження.

Для обробки результатів дослідження було використано комплекс статистичних методів, до якого увійшли кореляційний аналіз за К. Пірсоном, , а також перевірка статистичної значущості результатів за допомогою t-критерію Стюдента. Статистична обробка емпіричних даних здійснювалася із використанням програмного забезпечення SPSS v16 for Windows.

На цьому етапі було сформовано генеральну дослідницьку вибірку та групу експертів. Загальна кількість учасників дослідження становила 50 осіб обох статей., а 20 осіб склали експертну групу, залучену до уточнення змісту та структурних компонентів феномена психологічної захищеності.

На діагностичному етапі дослідження було організовано збір усіх емпіричних показників, передбачених програмою дослідження. Під час проведення психодіагностичних процедур для всіх учасників забезпечувалися єдині стандартизовані умови: використовувалися однакові інструкції, дотримувався спільний алгоритм проведення та обробки результатів.

Інструктивний матеріал подавався виключно у письмовій формі, без додаткових індивідуальних пояснень чи коментарів. Усі діагностичні процедури здійснювалися в аналогічних умовах та переважно в один і той самий часовий проміжок — у першій половині дня. Окрема увага приділялася контролю чинників, здатних негативно вплинути на достовірність результатів, зокрема перевтоми, емоційного перенапруження або небажання респондентів виконувати тестові завдання. Така організація дослідження дала можливість мінімізувати вплив ситуативних факторів, які могли б створити нерівні умови для учасників та спотворити результати психодіагностичного обстеження.

Аналітико-інтерпретаційний етап був спрямований на математико-статистичну обробку отриманих емпіричних даних та їх подальше психологічне тлумачення.

Статистичний аналіз результатів включав як кількісні, так і якісні процедури. Кількісний аналіз передбачав застосування кореляційного аналізу для визначення статистично значущих взаємозв'язків між досліджуваними показниками.

Якісний аналіз був орієнтований на класифікацію респондентів залежно від рівня вираженості та типологічних особливостей соціально-психологічної безпеки особистості.

Під час інтерпретації результатів емпіричного дослідження також враховувалися наукові дані, отримані іншими дослідниками із застосуванням

методів, які безпосередньо не використовувалися у даній роботі. Це забезпечило ширший теоретичний контекст аналізу та підвищило достовірність отриманих висновків.

2.2. Методичний інструментарій дослідження соціально-психологічної безпеки особистості

Контент-аналіз у психологічній діагностиці належить до методів вивчення продуктів діяльності особистості. Його сутність полягає у систематизованому виявленні, фіксації та кількісному опрацюванні змістових одиниць у досліджуваному матеріалі, зокрема письмових текстах або мовленнєвих повідомленнях. Таким чином, метод дає змогу трансформувати якісну інформацію у кількісні показники, придатні для подальшого статистичного аналізу. Контент-аналіз передбачає високий рівень формалізації дослідницької процедури, що включає визначення основних категорій аналізу, встановлення їх індикаторів — окремих слів, висловлювань, суджень чи словосполучень — а також статистичне опрацювання отриманих результатів.

У сучасних психологічних дослідженнях контент-аналіз набув широкого поширення, оскільки може використовуватися як самостійний, допоміжний або паралельний метод дослідження. У межах нашої роботи він застосовувався саме як паралельний метод у поєднанні з іншими психодіагностичними процедурами. Його використання було спрямоване на уточнення змісту поняття «соціально-психологічна безпека особистості», а також на виявлення особистісних характеристик і властивостей, які є показниками даного феномена.

Процедура проведення контент-аналізу включала три взаємопов'язані етапи: підготовчий, виконавчий та етап обробки даних. На підготовчому етапі було розроблено програму аналізу текстового матеріалу, що передбачала

створення класифікатора категорій, підготовку інструкцій для респондентів та визначення основних дослідницьких завдань.

Емпіричне дослідження проводилося у формі вільного інтерв'ю, яке передбачало написання твору на тему «Соціально-психологічна безпека особистості».

Учасникам пропонувалася письмова інструкція та перелік орієнтовних питань для роздумів, зокрема:

- «Що Ви розумієте під соціально-психологічною безпекою особистості?»;
- «Які внутрішні та зовнішні чинники сприяють виникненню відчуття соціально-психологічної безпеки особистості?»;
- «Чи вважаєте Ви, що перебуваєте у стані соціально-психологічної безпеки?».

Аналізувалися показники частоти прояву певних категорій у текстах, співвідношення між окремими смисловими компонентами та розроблялася спеціальна кодувальна матриця для фіксації первинних результатів.

На виконавчому етапі здійснювалося виділення у текстах респондентів ключових понять, пов'язаних із феноменом соціально-психологічної безпеки особистості, а також їх індикаторів — окремих слів, висловлювань і суджень. Отримані дані систематизувалися та заносилися до кодувальної матриці для подальшої кількісної та якісної обробки.

Упродовж останніх років метод контент-аналізу активно використовується не лише у соціологічних, а й у психологічних дослідженнях.

Це зумовлено його широкими методичними можливостями, адже він може виконувати функцію основного, додаткового або супровідного методу дослідження. У межах даної роботи контент-аналіз застосовувався як допоміжний паралельний метод у поєднанні з іншими психодіагностичними процедурами. Його використання було спрямоване на отримання максимально змістовної інформації щодо феномена соціально-психологічної безпеки особистості, зокрема на уточнення сутності поняття «соціально-психологічна

безпека особистості», а також на виявлення особистісних характеристик і властивостей, які виступають індикаторами цього психологічного явища.

Для дослідження індивідуально-психологічних характеристик особистості використовувався «16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла», уперше представлений автором у 1950 році та доопрацьований у співавторстві у 1970 році. Методика створена в межах рисового підходу до вивчення особистості та спрямована на діагностику шістнадцяти основних факторів особистості. У дослідженні застосовувалися дві еквівалентні форми опитувальника — А та В, кожна з яких містить по 187 запитань. Результати інтерпретуються у стенових оцінках.

Методика дозволяє оцінити як первинні, так і вторинні фактори особистості, що відображають різні аспекти емоційної сфери, комунікативних характеристик, саморегуляції та міжособистісної взаємодії. Інтерпретація результатів здійснюється шляхом побудови «профілю особистості», у якому особлива увага приділяється найбільш вираженим показникам — так званим «пікам профілю», що знаходяться у межах високих або низьких стенових значень.

Застосування цієї методики у межах дослідження зумовлене тим, що окремі фактори, виокремлені Р. Кеттеллом, є особливо значущими для аналізу психологічної захищеності особистості. Насамперед інтерес становили блоки емоційно-вольових характеристик, комунікативних властивостей та особливостей міжособистісних взаємин. До емоційно-вольового блоку було віднесено фактори, пов'язані із силою «Я», емоційною стійкістю, самоконтролем, рівнем тривожності та фрустрованості. Комунікативний блок охоплював показники товарищескості, домінантності, самодостатності, довірливості, проникливості та особливостей соціальної взаємодії.

Результати, отримані за допомогою опитувальника Р. Кеттелла, дозволяють більш глибоко охарактеризувати особистісний профіль досліджуваних, уточнити психологічні особливості різних груп респондентів

та визначити риси, пов'язані з проявами соціально-психологічної безпеки особистості.

Тест-опитувальник рівня суб'єктивного контролю (РСК) є особистісною психодіагностичною методикою, спрямованою на визначення особливостей інтернальності та екстернальності особистості. Методика була створена на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера та адаптована Є. Ф. Бажиним у співавторстві з Є. О. Голинкіною і А. М. Еткіндом у 1984 році.

Концепція рівня суб'єктивного контролю, запропонована Дж. Роттером, ґрунтується на двох ключових положеннях. Перше положення полягає в тому, що люди відрізняються між собою за способом локалізації контролю над важливими життєвими подіями. Виокремлюються два полярні типи локусу контролю — інтернальний та екстернальний. Особи з екстернальним типом локалізації контролю схильні пояснювати події власного життя впливом зовнішніх чинників: випадку, долі, обставин чи дій інших людей. Натомість інтернали вважають, що результати подій значною мірою залежать від їхніх власних дій, рішень і зусиль. Таким чином, кожна людина займає певне місце на континуумі між зовнішнім та внутрішнім локусом контролю.

Друге положення концепції Дж. Роттера стосується універсальності локусу контролю. На думку автора, сформований тип контролю проявляється у різних життєвих ситуаціях і сферах діяльності людини. Тобто однаковий стиль пояснення подій буде характерний як у ситуаціях успіху, так і невдач, а також у різних сферах соціального функціонування особистості.

Разом із тим Є. Ф. Бажин та його співавтори критично поставилися до ідеї універсальності локусу контролю. Вони припустили, що тип суб'єктивного контролю може змінюватися залежно від конкретної ситуації.

Відповідно, одна й та сама людина може демонструвати інтернальну позицію в одних сферах життя та екстернальну — в інших. Наприклад, у ситуаціях досягнення успіху особистість може виявляти високий рівень інтернальності, тоді як у випадках невдач — схильність до екстернальних пояснень.

Варіант тесту РСК, розроблений Є. Ф. Бажиним і використаний у даному емпіричному дослідженні, містить 44 твердження, щодо яких респондент висловлює згоду або незгоду. Методика дає можливість оцінити рівень інтернальності-екстернальності за низкою окремих шкал, зокрема: загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, невдач, сімейних взаємин, виробничих відносин, міжособистісної взаємодії, а також у сфері здоров'я та хвороби.

Первинні результати за кожною шкалою переводяться у стандартизовані показники — стени, що дозволяє створити індивідуальний профіль суб'єктивного контролю особистості.

Використання саме цієї методики у межах нашого дослідження було зумовлене низкою причин. Передусім локус контролю розглядається як важлива інтегральна характеристика самосвідомості особистості, що пов'язана з відповідальністю, активністю, автономністю та переживанням власного «Я». Крім того, результати численних емпіричних досліджень підтверджують існування зв'язку між особливостями локусу контролю та різними формами поведінки, індивідуально-психологічними характеристиками й особистісними властивостями.

Важливим для нашого дослідження є також той факт, що особи з інтернальним типом локусу контролю, порівняно з екстерналами, зазвичай менш залежні від зовнішнього тиску, більш чутливо реагують на обмеження власної свободи, активніше шукають необхідну інформацію, демонструють вищий рівень упевненості у собі та частіше відчують психологічну захищеність.

Отже, застосування тесту РСК дозволяє не лише дослідити структурні компоненти феномена соціально-психологічної безпеки особистості, а й визначити специфіку психологічних характеристик осіб із різним рівнем інтернальності та екстернальності.

Методика «Шкала оптимізму та активності» (ШОА), розроблена Н. Є. Водоп'яною та М. Штейном, є адаптованою версією шкали активності й

оптимізму Шуллера та Комуніані (AOS). У межах даного дослідження застосовувалася модифікація методики AOS, яка містить 15 тверджень і дає можливість визначити ступінь вираженості двох основних характеристик особистості — оптимізму та активності (енергійності), а також встановити психологічний тип респондента на континуумі «оптимізм – песимізм».

Обробка результатів здійснюється відповідно до спеціального ключа: підраховуються сумарні показники за двома шкалами, після чого вони співвідносяться з координатною моделлю, у межах якої виділяються певні типи особистості.

До першого типу належать реалісти, які адекватно оцінюють власні можливості та життєві обставини, не схильні до завищених очікувань і приймають реальність такою, якою вона є. Для них характерна достатня психологічна стійкість та здатність ефективно протистояти стресовим ситуаціям.

Другу групу становлять активні оптимісти — особистості, які впевнені у власних силах, позитивно налаштовані щодо майбутнього та активно прагнуть досягати поставлених цілей. У складних життєвих ситуаціях вони переважно використовують проблемно-орієнтовані способи подолання труднощів і демонструють готовність активно протидіяти несприятливим обставинам.

Третій тип — пасивні песимісти. Представники цієї групи схильні не вірити у можливість позитивних змін та не докладають значних зусиль для покращення власного життя. У ситуаціях труднощів вони найчастіше уникають активного вирішення проблем, сприймаючи себе як жертв зовнішніх обставин.

До четвертого типу належать активні песимісти або негативісти. Вони характеризуються високою активністю, однак їхня діяльність нерідко має деструктивну спрямованість. Такі особистості частіше схильні руйнувати вже існуюче, ніж створювати нове, а в стресових умовах нерідко використовують агресивні моделі поведінки.

П'ятий тип представлений пасивними оптимістами, яких інколи визначають як «ледарів». Їм властива недостатня активність, орієнтація на випадок або удачу, а не на власні можливості. Такі люди схильні відкладати прийняття рішень і обирають стратегію пасивного очікування.

У межах цієї методики оптимізм розглядається як схильність людини довіряти власним силам, очікувати позитивного розвитку подій та загалом позитивно сприймати інших людей і навколишню дійсність. Песимізм, навпаки, пов'язується з невпевненістю у собі, очікуванням невдач, недовірою до оточення та тенденцією до соціальної замкненості. Активність у даному контексті трактується як життєва енергійність, ініціативність, відкритість до нового досвіду та готовність до ризику, тоді як пасивність проявляється у тривожності, нерішучості, невпевненості та уникненні активних дій.

Включення методики ШОА до психодіагностичного комплексу було обумовлене тим, що оптимізм як система позитивного світосприйняття та життєвих установок виступає важливим компонентом психологічного здоров'я особистості. Він значною мірою впливає на вибір адаптивних стратегій поведінки, рівень стресостійкості, особливості соціальної взаємодії та здатність особистості ефективно долати життєві труднощі. Відповідно, оптимізм можна розглядати як одну із важливих складових психологічної захищеності.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було обґрунтовано методологічні та організаційні засади емпіричного дослідження соціально-психологічної безпеки особистості особистості. Визначено основні етапи дослідження, охарактеризовано вибірку респондентів, а також розкрито специфіку застосованих психодіагностичних методик і методів статистичної обробки результатів.

Емпіричне дослідження здійснювалося у кілька послідовних етапів — підготовчий, діагностичний та аналітико-інтерпретаційний, що забезпечило системність та наукову обґрунтованість отриманих результатів. Для вивчення соціально-психологічної безпеки особистості було використано комплекс взаємодоповнювальних методів, серед яких контент-аналіз, опитування, тестування, експертне оцінювання та математико-статистичні процедури аналізу даних.

Застосований психодіагностичний інструментарій дозволив дослідити особливості соціально-психологічної безпеки особистості, а також виявити особистісні характеристики, пов'язані з особливостями її прояву. Зокрема, використання методик Р. Кеттелла, РСК та ШОА дало можливість проаналізувати емоційно-вольові властивості особистості, рівень суб'єктивного контролю, оптимізм, активність, особливості міжособистісної взаємодії та стресостійкість респондентів.

Проведений теоретико-методичний аналіз підтвердив, що соціально-психологічна безпека особистості є складним багатокомпонентним феноменом, який визначається системою особистісних характеристик, рівнем саморегуляції, суб'єктивного контролю, активності та позитивного світосприйняття.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Групи чинників, що формують у людини відчуття особистісної безпеки

На підставі аналізу наукових праць та результатів анкетування експертів і респондентів, проведеного за допомогою нашої анкети, було визначено дві основні групи чинників, що формують у людини відчуття особистісної безпеки: зовнішні (соціальні) та внутрішні (психологічні).

До соціальних чинників було віднесено наявність стабільної роботи, підтримку сім'ї та друзів, суспільно-політичну й правову стабільність, належний матеріальний рівень життя, а також сприятливі екологічні умови.

Групу психологічних чинників склали такі характеристики, як оптимістичне ставлення до життя, довіра до оточення, здатність приймати себе та інших людей, переживання психологічного благополуччя, відчуття підтримки з боку значущих осіб, відсутність тривоги щодо майбутнього, внутрішня свобода, упевненість у власних силах, відповідальне ставлення до власного життя і здоров'я, а також релігійна віра.

Таблиця 3.1.

Соціальні чинники, що забезпечують експертам відчуття соціально-психологічної безпеки особистості

Вибори	Природне середовище, екологія	Соціальне середовище (сім'я, друзі)	Професія, робота	Політичні, правові, суспільні гарантії	Фінанси, матеріальне забезпечення	Непередбачені ситуації, загрози небезпеки	Церков, Бог	Здоров'я, відсутність захворювань
%	43,1	100	14,5	100	71,6	71,6	14,5	43,1

Дані, представлені у таблиці 3.1, відображають результати експертного оцінювання соціальних чинників, які забезпечують відчуття соціально-психологічної безпеки особистості. Аналіз отриманих показників дозволяє визначити найбільш значущі умови, що, на думку експертів, впливають на формування почуття захищеності та стабільності людини.

Найвищі показники отримали такі чинники, як соціальне середовище (сім'я, друзі) та політичні, правові й суспільні гарантії — по 100 % виборів. Це свідчить про те, що саме наявність стабільних міжособистісних взаємин, підтримки з боку близького оточення, а також відчуття соціальної та правової захищеності є базовими умовами формування соціально-психологічної безпеки особистості. Отримані результати підтверджують важливість соціальної підтримки як провідного ресурсу подолання життєвих труднощів і психологічної стабільності людини. Водночас високий рівень значущості політичних і правових гарантій свідчить про те, що почуття безпеки нерозривно пов'язане зі стабільністю суспільства, передбачуваністю соціальних процесів та впевненістю людини у захисті її прав і свобод.

Другу за значущістю групу становлять фінансове та матеріальне забезпечення, а також відсутність непередбачених ситуацій і загроз небезпеки — по 71,6 % виборів. Це вказує на те, що матеріальна стабільність і передбачуваність життєвих обставин є важливими складовими відчуття безпеки. Недостатність матеріальних ресурсів або постійна наявність зовнішніх загроз можуть викликати тривожність, невпевненість у майбутньому та знижувати рівень психологічного комфорту особистості.

Середній рівень значущості отримали такі чинники, як природне середовище, екологія та здоров'я, відсутність захворювань — по 43,1 % виборів. Це свідчить про те, що хоча екологічні умови та фізичне здоров'я визнаються важливими компонентами безпечного життя, експерти розглядають їх як менш визначальні порівняно із соціальною підтримкою та суспільною стабільністю. Водночас ці показники підтверджують

усвідомлення взаємозв'язку між фізичним і психологічним благополуччям особистості.

Найменшу кількість виборів отримали чинники «професія, робота» та «церква, Бог» — по 14,5 %. Це може свідчити про те, що експерти не розглядають професійну діяльність або релігійність як провідні джерела соціально-психологічної безпеки. Ймовірно, ці чинники мають більш індивідуалізований характер і їх значущість залежить від особистісних цінностей, життєвого досвіду та світоглядних орієнтацій конкретної людини.

Загалом результати таблиці демонструють, що у структурі соціально-психологічної безпеки особистості провідну роль відіграють соціальні взаємини, підтримка значущого оточення, а також стабільність суспільного середовища. Матеріальні умови та відсутність загроз також мають важливе значення, тоді як професійна сфера, релігійність і окремі екологічні чинники розглядаються як менш вагомі складові відчуття безпеки.

Таблиця 3.2

Психологічні чинники, що забезпечують експертам відчуття соціально-психологічної безпеки особистості

Вибори	Психологічне благополуччя	Відчуття підтримки	Відчуття безпеки	Відсутність страху, психічна рівновага	Оптимізм, віра у майбутнє, стабільність та ін.	Довіра до оточуючих	Любов, прийняття себе та оточуючих	Почуття свободи	Упевненість в собі	Локус контролю, прийняття відповідальності
%	100	85,9	100	85,9	100	43,1	28,8	43,1	100	43,1

Дані таблиці 3.2 відображають результати експертного оцінювання психологічних чинників, які забезпечують відчуття соціально-психологічної безпеки особистості. Аналіз отриманих результатів дозволяє визначити

найбільш значущі внутрішньоособистісні характеристики, що сприяють формуванню психологічної стабільності, впевненості та відчуття захищеності людини.

Найвищі показники — по 100 % виборів — отримали такі чинники, як психологічне благополуччя, відчуття безпеки, оптимізм і віра у майбутнє, а також упевненість у собі. Це свідчить про те, що експерти розглядають саме ці характеристики як базові компоненти соціально-психологічної безпеки особистості. Психологічне благополуччя забезпечує внутрішню гармонію та емоційну стабільність людини, тоді як відчуття безпеки виступає фундаментальною умовою її повноцінного функціонування. Високий рівень значущості оптимізму та віри у майбутнє вказує на важливість позитивного світосприйняття, яке допомагає особистості ефективніше долати труднощі та підтримувати психологічну стійкість у складних життєвих ситуаціях. Не менш вагомою характеристикою є впевненість у собі, що забезпечує відчуття контролю над власним життям і сприяє активній життєвій позиції.

Високий рівень значущості також отримали такі показники, як відчуття підтримки та відсутність страху, психічна рівновага — по 85,9 % виборів. Це підтверджує, що емоційна підтримка з боку значущих людей, а також здатність зберігати внутрішню рівновагу й уникати надмірної тривожності є важливими умовами психологічної захищеності. Відчуття підтримки підвищує адаптаційні можливості особистості та сприяє подоланню стресових ситуацій, тоді як психічна рівновага забезпечує емоційну стійкість і стабільність поведінки.

Середній рівень значущості мають такі чинники, як довіра до оточуючих, почуття свободи та локус контролю, прийняття відповідальності — по 43,1 % виборів. Це свідчить про те, що експерти визнають важливість цих характеристик для забезпечення психологічної безпеки, однак не вважають їх визначальними. Довіра до інших людей сприяє формуванню позитивних міжособистісних взаємин і соціальної відкритості, а почуття свободи дозволяє особистості реалізовувати власні потреби та життєві цілі.

Водночас сформований внутрішній локус контролю та готовність брати відповідальність за власні дії пов'язані з розвитком самостійності та особистісної зрілості.

Найменшу кількість виборів отримав показник «любов, прийняття себе та оточуючих» — 28,8 %. Такий результат може свідчити про те, що експерти розглядають цей чинник як менш безпосередньо пов'язаний із переживанням соціально-психологічної безпеки або ж як характеристику, значущість якої проявляється опосередковано через інші психологічні компоненти. Разом із тим прийняття себе та інших людей є важливою умовою гармонійного особистісного розвитку та позитивної міжособистісної взаємодії.

У цілому результати таблиці демонструють, що провідне місце у структурі соціально-психологічної безпеки особистості займають чинники, пов'язані з внутрішнім психологічним благополуччям, емоційною стабільністю, упевненістю у власних силах та позитивним ставленням до майбутнього. Значну роль також відіграють соціальна підтримка та психічна рівновага, тоді як міжособистісна довіра, свобода і відповідальність мають додаткове, хоча й важливе значення у забезпеченні психологічної захищеності особистості.

Таблиця 3.3.

Соціальні чинники, що забезпечують студентам відчуття соціально-психологічної безпеки особистості

Вибори	Природне середовище, екологія	Соціальне середовище (сім'я, друзі)	Професія, робота	Політичні, правові, суспільні гарантії	Фінанси, матеріальне забезпечення	Непередбачені ситуації, загрози безпеки	Церков, Бог	Здоров'я, відсутність захворювань
%	23	69	13	27	18	21	8	19

Дані таблиці 3.3 відображають результати дослідження соціальних чинників, які, на думку студентів, забезпечують відчуття соціально-психологічної безпеки особистості. Аналіз отриманих показників дає можливість визначити найбільш значущі сфери життя, що формують у студентської молоді почуття захищеності, стабільності та психологічного комфорту.

Найвищий показник отримав чинник «соціальне середовище (сім'я, друзі)» — 69 % виборів. Це свідчить про те, що для студентів провідним джерелом соціально-психологічної безпеки є підтримка близького оточення, емоційно значущі міжособистісні стосунки та відчуття належності до соціальної групи. У студентському віці саме сім'я та друзі виступають основними ресурсами психологічної підтримки, допомагають долати труднощі адаптації, знижують рівень тривожності та забезпечують емоційну стабільність.

Другу позицію за значущістю займають політичні, правові та суспільні гарантії — 27 % виборів. Це свідчить про те, що частина студентів пов'язує власне відчуття безпеки зі стабільністю соціального середовища, дотриманням прав людини та передбачуваністю суспільних процесів. Однак, порівняно з експертами, цей показник є значно нижчим, що може пояснюватися меншою включеністю молоді у соціально-політичні процеси та переважною орієнтацією на безпосереднє мікросоціальне оточення.

Показник «природне середовище та екологія» отримав 23 % виборів. Це свідчить про те, що екологічні умови життя також розглядаються студентами як важливий чинник безпеки, хоча їх значущість є помірною. Усвідомлення ролі екології у забезпеченні якості життя та фізичного благополуччя поступово набуває більшої актуальності серед молоді.

Фактор «непередбачені ситуації, загрози небезпеки» набрав 21 % виборів.

Отриманий результат вказує на те, що для частини респондентів важливим компонентом безпеки є стабільність життєвих умов та відсутність зовнішніх загроз. Водночас порівняно невисокий показник може свідчити про

вікові особливості студентської молоді, якій більшою мірою властиві орієнтація на теперішній момент та нижчий рівень усвідомлення потенційних ризиків.

Такі чинники, як здоров'я та відсутність захворювань (19 %) і фінансове, матеріальне забезпечення (18 %), отримали близькі за значенням результати. Це свідчить про те, що фізичне благополуччя та матеріальна стабільність визнаються студентами важливими складовими безпеки, однак не є для них пріоритетними порівняно із соціальною підтримкою. Ймовірно, це пов'язано з віковими особливостями респондентів, для яких питання професійної та матеріальної самореалізації ще перебувають на стадії становлення.

Найменшу кількість виборів отримали чинники «професія, робота» — 13 % та «церква, Бог» — 8 %. Низький рівень значущості професійної сфери може пояснюватися тим, що більшість студентів ще не мають стабільного професійного досвіду та не сприймають роботу як ключове джерело безпеки. Натомість мінімальна кількість виборів релігійного чинника свідчить про те, що духовно-релігійна сфера не займає провідного місця у структурі відчуття безпеки сучасної студентської молоді.

Загалом результати таблиці демонструють, що у структурі соціально-психологічної безпеки студентів провідну роль відіграють міжособистісні стосунки та підтримка найближчого соціального оточення. Інші соціальні чинники — політична стабільність, екологічні умови, матеріальне забезпечення та здоров'я — мають другорядне значення, тоді як професійна та релігійна сфери є найменш значущими для формування відчуття безпеки у студентському віці.

Таблиця 3.4

**Психологічні чинники, що забезпечують студентам відчуття
соціально-психологічної безпеки**

Вибори	Психологічне благополуччя	Відчуття підтримки	Відчуття безпеки	Відсутність страху, психічна рівновага	Оптимізм, віра у майбутнє, стабільність та ін.	Довіра до оточуючих	Любов, прийняття себе та оточуючих	Почуття свободи	Упевненість в собі	Локус контролю, прийняття відповідальності
%	27	40	19	24	39	7	10	7	41	8

Дані таблиці 3.4 відображають результати дослідження психологічних чинників, які, на думку студентів, забезпечують відчуття соціально-психологічної безпеки особистості. Аналіз отриманих показників дозволяє визначити найбільш значущі внутрішньоособистісні характеристики та емоційні стани, що сприяють переживанню психологічної стабільності й захищеності у студентському середовищі.

Найвищий показник отримав чинник «упевненість у собі» — 41 % виборів. Це свідчить про те, що саме віра у власні можливості, здатність приймати рішення та почуття особистісної компетентності студенти розглядають як основну психологічну умову безпеки. У студентському віці процес професійного й особистісного самовизначення безпосередньо пов'язаний із формуванням адекватної самооцінки та впевненості у власних силах, що забезпечує стійкість до життєвих труднощів і соціальних викликів.

Близькі за значенням результати отримали показники «відчуття підтримки» — 40 % та «оптимізм, віра у майбутнє, стабільність» — 39 %. Це свідчить про важливість емоційної підтримки з боку значущих людей, а також позитивного сприйняття власного майбутнього для формування психологічної захищеності студентської молоді. Відчуття підтримки сприяє зниженню

тривожності, підвищує адаптаційні можливості особистості та допомагає долати стресові ситуації. Водночас оптимістичне ставлення до життя формує внутрішню мотивацію, життєстійкість і позитивні очікування щодо майбутніх подій.

Показник «психологічне благополуччя» отримав 27 % виборів, що свідчить про його достатньо вагоме значення у структурі психологічної безпеки студентів. Для респондентів важливими є внутрішня гармонія, емоційний комфорт та задоволеність власним життям, однак ці чинники поступаються за значущістю впевненості у собі та соціальній підтримці.

Чинник «відсутність страху, психічна рівновага» набрав 24 % виборів. Отриманий результат свідчить про те, що емоційна стабільність і здатність контролювати власний психічний стан також є важливими складовими соціально-психологічної безпеки, хоча студенти не розглядають їх як першочергові. Це може бути пов'язано з віковими особливостями молоді, якій властиві підвищена емоційність, нестійкість переживань та орієнтація на активне соціальне самоствердження.

Менш значущими виявилися такі чинники, як «відчуття безпеки» — 19 %, «любов, прийняття себе та інших» — 10 %, «локус контролю, прийняття відповідальності» — 8 %, а також «довіра до оточуючих» і «почуття свободи» — по 7 %. Низькі показники цих характеристик можуть свідчити про недостатню усвідомленість студентами ролі внутрішньої саморегуляції, відповідальності та міжособистісної довіри у формуванні психологічної захищеності. Ймовірно, у цьому віці переважає орієнтація на зовнішню підтримку та емоційне схвалення з боку значущого оточення.

Особливої уваги заслуговує низький рівень значущості локусу контролю та прийняття відповідальності. Це може свідчити про те, що частина студентів ще не повністю сформувала внутрішню позицію відповідальності за власне життя та схильна пояснювати життєві події зовнішніми обставинами. Подібна тенденція є характерною для періоду ранньої дорослості, коли процес особистісного становлення ще триває.

Загалом результати таблиці дозволяють зробити висновок, що у структурі психологічних чинників соціально-психологічної безпеки студентської молоді провідне значення мають упевненість у собі, підтримка значущого оточення та оптимістичне бачення майбутнього. Натомість такі характеристики, як внутрішній локус контролю, довіра до інших, почуття свободи та прийняття відповідальності, мають менш виражене значення, що відображає специфіку особистісного розвитку та соціалізації студентів.

3.2. Особистісні детермінанти соціально-психологічної безпеки

Було проаналізовано кореляційні взаємозв'язки між ключовими складовими особистісної безпеки, зокрема локусом контролю, самооцінкою, рівнем психологічного благополуччя, оптимізмом, активністю, механізмами психологічного захисту, а також особистісними факторами за Р. Кеттеллом.

На основі отриманих даних побудовано моделі особистості, які характеризуються суб'єктивним відчуттям безпеки або небезпеки.

На рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$ встановлено, що відчуття особистісної безпеки позитивно пов'язане з такими показниками, як проєкція (+Пр), оптимізм (+ОП), а також низкою особистісних факторів за Р. Кеттеллом: сила «Я» (+С), сургенсія (+F), протенсія (+L), пармія (+N), гіпотемія (+О), радикалізм (+Q1), а також баланс фрустрованості/нефрустрованості (+Q4).

Натомість на негативному полюсі (відчуття особистісної небезпеки) виявлено зв'язки з такими характеристиками, як інтернальність у сфері сімейних стосунків (-І), заперечення (-З) ($p \leq 0,01$), праксернія (-М), залежність від групи (-Q2), а також низький рівень самооцінки (-Q3) ($p \leq 0,05$).

Таким чином, особистість із суб'єктивним відчуттям безпеки характеризується переважанням інтернального локусу контролю, особливо в сферах досягнень і сімейних відносин. Для неї притаманні активність,

оптимістична життєва позиція, емоційна відкритість, життєрадісність, комунікабельність, сміливість, реалістичність мислення, критичність, розвинене почуття обов'язку, стресостійкість і висока мотивація досягнення.

У складних життєвих ситуаціях такі особи частіше використовують захисні механізми, зокрема проекцію та пригнічення.

Особи, які суб'єктивно відчують себе у небезпеці, навпаки, характеризуються екстернальним локусом контролю у сферах досягнень і сімейних відносин, схильністю до занепокоєння, фіксацією на проблемах, зниженою самооцінкою, залежністю від групи, підвищеною потребою у зовнішній підтримці та наявністю внутрішньоособистісних конфліктів.

У результаті аналізу було виділено три моделі: загальна модель структури особистісної безпеки, модель осіб із суб'єктивним відчуттям безпеки та модель осіб із суб'єктивним відчуттям небезпеки. Отримані моделі відображають систему психологічних характеристик, що сприяють або, навпаки, перешкоджають формуванню відчуття безпеки. У їхній структурі виокремлено три базові блоки: «емоційна стійкість та зрілість особистості», «особливості організації зовнішньої діяльності» та «локалізація контролю».

При цьому спільною для всіх моделей є їхня змістова основа, тоді як відмінності проявляються у факторних навантаженнях і кількості показників, що входять до кожного фактора (у загальній моделі їх менше, ніж у моделі осіб із відчуттям безпеки).

У моделі осіб, які відчують небезпеку, додатково виділено фактор «механізми психологічного захисту», що підкреслює їхню підвищену психологічну напруженість та використання захисних стратегій як компенсаторного механізму.

Також досліджено специфіку прояву локусу контролю, рівня оптимізму–песимізму та механізмів психологічного захисту у групах осіб із різним суб'єктивним відчуттям безпеки. За результатами t-критерію Стьюдента встановлено статистично значущі відмінності ($t > t_{кр}$, $p \leq 0,01$) за

такими шкалами: загальна інтернальність (Із), інтернальність у сфері сімейних стосунків (Іс), виробничих стосунків (Ів) та міжособистісних стосунків (Ім).

Отримані результати загалом підтверджують, що суб'єктивне відчуття особистісної безпеки визначається комплексом взаємопов'язаних психологічних характеристик, серед яких провідне місце посідають інтернальність, емоційна стабільність, позитивне мислення та конструктивні механізми психологічного захисту.

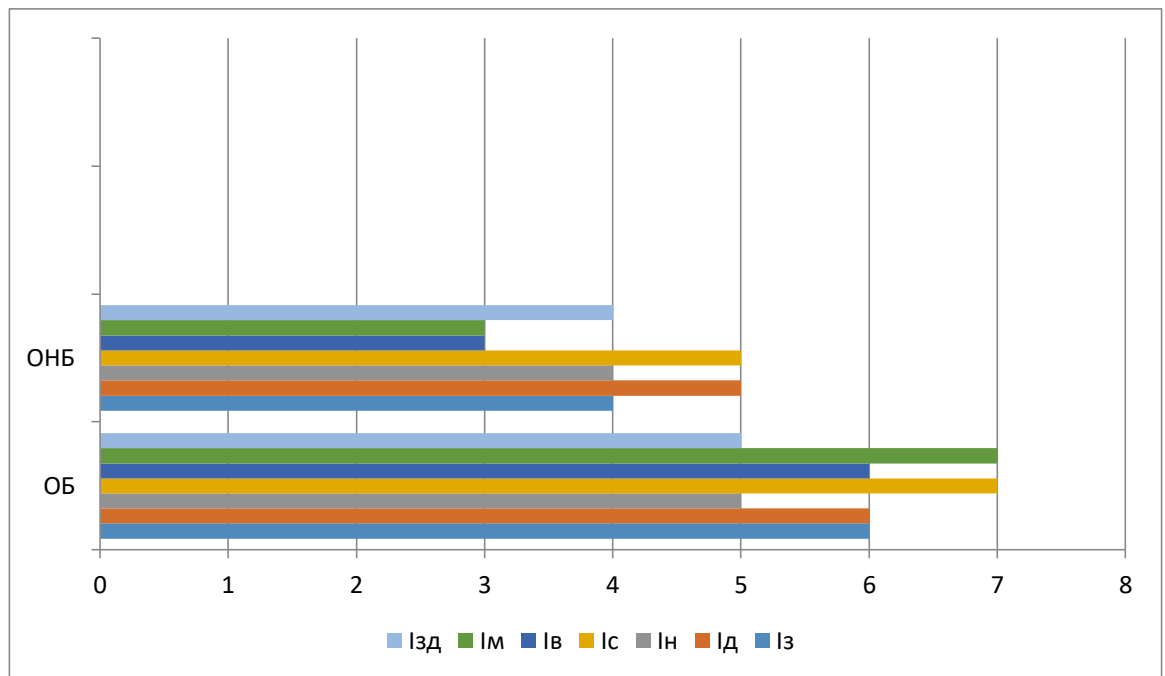

Рис.3.1. Профілі локусу контролю досліджуваних за критерієм «особистісна безпека/небезпека»

Примітка: 1) ОБ – особистісна безпека; ОНБ – особистісна небезпека; 2) Із – загальна інтернальність, Ід – інтернальність у сфері досягнень, Ін – інтернальність у сфері невдач, Іс – інтернальність у сфері сімейних стосунків, Ів – інтернальність у сфері виробничих стосунків, Ім – інтернальність у сфері міжособистісних стосунків, Із - інтернальність у сфері здоров'я.

Рисунок 3.1 демонструє профілі локусу контролю двох груп досліджуваних — осіб із відчуттям особистісної безпеки (ОБ) та осіб із відчуттям особистісної небезпеки (ОНБ). Порівняльний аналіз побудованих профілів дає змогу простежити відмінності у рівні інтернальності за різними життєвими сферами та визначити психологічні особливості кожної групи.

Статистично значущі відмінності за t-критерієм Стюдента на рівні $p \leq 0,01$ виявлено за чотирма шкалами: загальна інтернальність (Iz), інтернальність у сфері сімейних стосунків (Is), інтернальність у сфері виробничих стосунків (Iv) та інтернальність у сфері міжособистісних стосунків (Im). Це свідчить про те, що саме ці компоненти локусу контролю найбільш суттєво диференціюють осіб із відчуттям безпеки та небезпеки.

Загалом простежується тенденція до вищого рівня інтернальності у групі осіб, які характеризуються відчуттям особистісної безпеки. Вони частіше схильні сприймати життєві події як результат власних дій, рішень і зусиль, що відображає сформовану внутрішню позицію відповідальності та самоконтролю. Натомість у групі з відчуттям небезпеки переважають нижчі показники інтернальності, що може свідчити про схильність до екстернальних пояснень подій, залежність від зовнішніх обставин і менш виражене відчуття особистого контролю над життєвими ситуаціями.

Особливо виражені відмінності спостерігаються у сфері сімейних та міжособистісних стосунків. Це вказує на те, що саме соціально-емоційна взаємодія є ключовим фактором формування відчуття психологічної безпеки. Особи з високим рівнем інтернальності у цих сферах більш упевнено будують стосунки, краще регулюють міжособистісні конфлікти та відчують більшу підтримку з боку оточення, що підсилює їхнє відчуття захищеності.

Значущі відмінності за шкалою виробничих стосунків свідчать про те, що відчуття контролю у професійній або навчальній діяльності також відіграє важливу роль у формуванні загального психологічного комфорту. У групі ОБ вища інтернальність у цій сфері може відображати більшу впевненість у власних професійних можливостях та ефективнішу саморегуляцію в навчально-діяльнісному контексті.

Показник загальної інтернальності є інтегральним і відображає узагальнений рівень суб'єктивного контролю. Його вищі значення у групі з відчуттям особистісної безпеки свідчать про сформовану внутрішню відповідальність та стійку тенденцію до активної життєвої позиції.

Отже, результати, представлені на рисунку 3.1, дозволяють зробити висновок, що відчуття особистісної безпеки тісно пов'язане з високим рівнем інтернальності, насамперед у сферах міжособистісних, сімейних і професійних взаємин. Це підтверджує, що внутрішній локус контролю є одним із ключових психологічних чинників, які забезпечують переживання особистістю захищеності та стабільності.

Таблиця 3.5

Розподіл досліджуваних за шкалою «оптимізм-активність»

Групи	АП %	ПП %	АО %	ПО %	Невизначені типи %
ОБ	52,1	13,9	16,3	8,6	10,1
ОНБ	38,9	16,2	16,2	10,9	18,8

Примітка: ОБ – особистісна безпека; ОНБ – особистісна небезпека; АП – активні песимісти, ПП – пасивні песимісти, АО – активні оптимісти, ПО – пасивні оптимісти.

Таблиця 3.5 відображає розподіл досліджуваних за шкалою «оптимізм–активність» із урахуванням критерію особистісної безпеки (ОБ) та особистісної небезпеки (ОНБ). Отримані дані дозволяють простежити особливості психологічних типів у двох групах і виявити зв'язок між рівнем оптимістичної налаштованості, активністю та відчуттям психологічної безпеки.

У групі осіб із переживанням особистісної безпеки (ОБ) домінують активні песимісти (АП) — 52,1 %. Це є доволі неоднозначним результатом, який свідчить про поєднання високої поведінкової активності з негативним емоційним фоном або критичним сприйняттям реальності. Така комбінація може пояснюватися тим, що навіть за наявності внутрішнього відчуття

безпеки частина респондентів демонструє схильність до активного реагування на труднощі, однак із певною напруженістю або тривожністю.

Другу за чисельністю позицію в цій групі займають активні оптимісти (АО) — 16,3 %, а також пасивні песимісти (ПП) — 13,9 %. Це свідчить про відносну неоднорідність групи ОБ: поряд із позитивно-активними стратегіями поведінки присутні й менш адаптивні варіанти реагування. Пасивні оптимісти (ПО) становлять 8,6 %, що вказує на незначну частку осіб із низькою активністю, але з відносно позитивними очікуваннями щодо майбутнього.

Частка невизначених типів (10,1 %) також свідчить про наявність респондентів із несформованою або суперечливою структурою оптимізму та активності.

У групі осіб із відчуттям особистісної небезпеки (ОНБ) також переважають активні песимісти (38,9 %), однак їхня частка є меншою, ніж у групі ОБ. Це може свідчити про те, що в умовах переживання небезпеки частина респондентів переходить до інших стратегій реагування, зокрема менш активних або невизначених. Зокрема, значно вищим у цій групі є показник невизначених типів — 18,8 %, що вказує на більшу психологічну нестабільність, розмитість життєвих установок і труднощі у виборі адаптивних стратегій поведінки.

Пасивні песимісти (ПП) становлять 16,2 %, а активні оптимісти (АО) — також 16,2 %, що свідчить про відсутність вираженого домінування позитивно-активного стилю поведінки в групі ОНБ. Пасивні оптимісти (ПО) складають 10,9 %, що дещо перевищує аналогічний показник у групі ОБ, і може свідчити про більшу схильність до пасивного очікування сприятливих змін у поєднанні з нестабільним емоційним станом.

Загалом порівняльний аналіз показує, що група з відчуттям особистісної безпеки характеризується більшою поляризацією, де значну частку становлять активні песимісти, але також присутні більш адаптивні типи — активні оптимісти. Натомість у групі з відчуттям небезпеки спостерігається більша розпорошеність показників і вища частка невизначених типів, що може

свідчити про менш сформовані механізми психологічної регуляції та адаптації.

Отже, отримані дані дозволяють зробити висновок, що типологія «оптимізм–активність» пов'язана з переживанням особистісної безпеки, однак цей зв'язок є складним і багатовимірним: відчуття безпеки не завжди прямо корелює з високим рівнем оптимізму, але пов'язане зі структурованістю поведінкових стратегій та визначеністю життєвих установок.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі здійснено емпіричне дослідження особливостей соціально-психологічної безпеки особистості, а також визначено її структурні компоненти, чинники та індивідуально-психологічні детермінанти. На основі отриманих даних проаналізовано як соціальні, так і психологічні умови формування відчуття безпеки у різних групах респондентів (експерти, студенти).

Узагальнення результатів дозволило встановити, що провідними соціальними чинниками соціально-психологічної безпеки виступають соціальне оточення (сім'я, друзі), а також політичні, правові та суспільні гарантії. Додаткове значення мають фінансова стабільність, матеріальне забезпечення та відсутність зовнішніх загроз, тоді як професійна сфера та релігійний фактор мають менш виражений вплив.

Серед психологічних чинників ключову роль відіграють упевненість у собі, відчуття підтримки, оптимізм, психологічне благополуччя та емоційна стабільність. Менш значущими виявилися довіра до оточення, почуття свободи, прийняття себе та інших, а також внутрішній локус контролю, що може свідчити про недостатню сформованість окремих особистісних ресурсів у частини респондентів.

Порівняльний аналіз груп із відчуттям особистісної безпеки та небезпеки показав, що безпека пов'язана з вищим рівнем інтернальності, оптимізму, активності та конструктивними психологічними захисними механізмами. Натомість відчуття небезпеки характеризується екстернальним локусом контролю, зниженою самооцінкою, емоційною нестійкістю та підвищеною залежністю від зовнішньої підтримки.

Кореляційний аналіз засвідчив наявність системної структури особистісної безпеки, що включає три основні компоненти: емоційну стійкість і зрілість, особливості організації зовнішньої діяльності та локалізацію контролю. Для осіб із відчуттям небезпеки додатково значущими є характеристики психологічного захисту та емоційної дезадаптації.

Також встановлено статистично значущі відмінності між групами за показниками загальної інтернальності та інтернальності у сферах сімейних, виробничих і міжособистісних стосунків ($p \leq 0,01$), що підтверджує визначальну роль локусу контролю у формуванні відчуття психологічної безпеки.

Отже, результати третього розділу дозволяють дійти висновку, що соціально-психологічна безпека особистості є багатовимірним утворенням, яке формується під впливом взаємодії соціальних умов, індивідуально-психологічних властивостей та механізмів саморегуляції. Отримані дані підтверджують гіпотезу дослідження та розкривають специфіку психологічно безпечної та небезпечної особистості.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретико-емпіричне дослідження соціально-психологічної безпеки особистості, визначено її структурні компоненти, чинники формування та індивідуально-психологічні особливості прояву. Отримані результати дозволяють сформулювати такі узагальнені висновки.

1. У ході теоретичного аналізу наукових джерел встановлено, що соціально-психологічна безпека особистості є складним багатовимірним феноменом, який інтегрує соціальні умови життєдіяльності та внутрішньоособистісні психологічні характеристики. Вона відображає суб'єктивне переживання захищеності, стабільності та можливості ефективного функціонування в соціальному середовищі.

2. Визначено, що структура соціально-психологічної безпеки включає взаємопов'язані соціальні та психологічні чинники. До соціальних належать насамперед міжособистісні стосунки, сімейна підтримка, суспільно-правові гарантії та матеріальна стабільність. Психологічний рівень представлений такими характеристиками, як упевненість у собі, оптимізм, емоційна стабільність, психологічне благополуччя, відчуття підтримки та внутрішня рівновага.

3. Емпірично встановлено, що найбільш значущими соціальними детермінантами відчуття безпеки є соціальне оточення (сім'я, друзі) та стабільність суспільно-правової системи. Меншу, але суттєву роль відіграють матеріальне забезпечення, стан здоров'я та екологічні умови, тоді як професійна та релігійна сфери мають другорядне значення.

4. Серед психологічних чинників провідними є упевненість у собі, оптимістичне ставлення до майбутнього, психологічне благополуччя та відчуття підтримки. Встановлено, що саме ці характеристики забезпечують внутрішню стійкість особистості та її здатність ефективно долати життєві труднощі.

5. Виявлено, що особи з високим рівнем суб'єктивного відчуття безпеки характеризуються інтернальним локусом контролю, високою активністю, оптимізмом, емоційною зрілістю та використанням конструктивних механізмів психологічного захисту. Натомість особи з відчуттям небезпеки демонструють екстернальність, знижену самооцінку, емоційну нестійкість, залежність від зовнішніх факторів та підвищену тривожність.

6. Кореляційний та факторний аналіз підтвердив наявність системної організації феномену соціально-психологічної безпеки, яка включає три базові компоненти: емоційну стійкість і зрілість, організацію зовнішньої діяльності та локус контролю. Для осіб із відчуттям небезпеки додатково значущими є механізми психологічного захисту та показники емоційної дезадаптації.

7. Доведено статистично значущі відмінності між групами за показниками інтернальності у різних сферах життєдіяльності ($p \leq 0,01$), що підтверджує ключову роль локусу контролю у формуванні відчуття психологічної безпеки.

Отже, результати дослідження підтверджують, що соціально-психологічна безпека особистості є інтегральним утворенням, яке формується у взаємодії зовнішніх умов і внутрішніх психологічних ресурсів. Вона визначається рівнем суб'єктивного контролю, емоційною стабільністю, позитивним світосприйняттям та якістю соціальних зв'язків особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алещенко В. Інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах гібридної війни // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. — 2022. — № 1(49). — С. 13–21.
2. Алещенко В. Інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах війни // Вісник НУОУ. — 2022. С. 34-47.
3. Алещенко В., Хміляр О. Інформаційно-психологічна безпека в умовах воєнних дій // Вісник НУОУ. — 2025. С. 4-12
4. Балл Г.О. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології / Г.О.Балл // Психологія і суспільство. – 2024. - №4. – С.60-74.
5. Боришевський М.Й. Екстраполяція теоретичних принципів психологічної науки у контекст практичної психології/М.Й.Боришевський//Актуальні проблеми практичної психології [Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції]. – Херсон, 2019. – С.113-120.
6. Бочелюк В.Й. Методика та організація наукових досліджень з психології /В.Й.Бочелюк, В.В.Бочелюк. – Київ, «Центр учбової літератури», 2019. – 357с.
7. Варій М. Й. Психологія національної безпеки: монографія. — Львів: [б. в.], 2021. — 300 с.
8. Велитченко Л.К. Суб'єкт і його атрибутивні категорії /Леонид Кириллович Велитченко // Наука і освіта. - №4-5. – 2019. – С.69-73.
9. Дідух М. М. Соціально-психологічні чинники стресостійкості особистості. 2023. 265 с.
10. Заграй Л., Пілецька Л. Емоційна безпека в екзистенції життєвого шляху особистості // Вісник ЛДУВС. — 2024. С.11-22
11. Зубко І. М. Теоретико-методологічні аспекти психологічної безпеки особистості // Наукові записки (психологія). — 2024. С.34-46.

12. Ільницька І. А. Теоретичний аналіз соціально-психологічної безпеки особистості // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. — 2019. — Т. 2, № 1. — С. 137–141.
13. Ільницька І. А. Соціально-психологічна безпека особистості: теоретичний аналіз // Науковий вісник ХДУ. Психологічні науки. — 2019.
14. Карамушка Л. М. Психологія організаційної безпеки в освіті. 2025. 168 с.
15. Ковальчук З., Пілецька Л. Психологічна безпека особистості в освітньому середовищі // Психологія особистості. — 2021. С. 56–67
16. Колот С. О. Емоційне обумовлення психологічної безпеки особистості // Вісник Одеського національного університету. Психологія. — 2019. — № 2. — С. 88–94.
17. Ключко В. Є. Саморегуляція особистості як чинник психологічної безпеки. 2022. 367 с.
18. Кононенко О. І. Психологічне благополуччя як основа безпеки особистості // Психологічні науки України. С.24-36
19. Лазорко О. Професійна безпека особистості: структурний аналіз // Психологія особистості (Прикарпатський НУ). — 2019. С.56-66
20. Лось О.М. Екзистенціальні детермінанти феномену вигорання / О.М.Лось//Актуальні проблеми практичної психології [Матеріали Міжнар.наук.-практ.конференції][23-24 квітня 2019р., Херсонський держ. університет].- Херсон, 2019. – С.694-700.
21. Максименко С. Д. Психологія особистості: становлення безпечної поведінки.2022. 346 с.
22. Мединська Ю. Я. Рівень емоційного інтелекту як детермінанта психологічної безпеки особистості // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2021. — № 2. — С. 95–102.
23. Мединська Ю. Я. Емоційний інтелект як чинник психологічної безпеки // Вісник ЛДУВС. — 2021. С.45-58
24. Москаленко В. В. Соціальна психологія особистості. 2023. 230 с.

25. Орбан Л.Є. Життєва перспектива особистості: акмеологічний аспект аналізу/ Л.Є.Орбан//Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, вид.Прикарпатського університету, 1996. – Вип.1. – Ч.1. – С.14-25.
26. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія груп і безпека міжособистісної взаємодії.2021. 346 с.
27. Підласа І.А. Життєва ситуація особистості та життєва проблема / І.А.Підласа//Наукові записки Інституту психології ім.. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2022. – Випуск 22. – С.282-289.
28. Приходько І. І. Небезпеки і загрози для психологічної безпеки особистості // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2023. — № 1. — С. 120–128.
29. Приходько І. І. Психологічна безпека особистості: ризики та загрози // Науковий вісник ЛДУВС. — 2023.
30. Пустовойт М. В. Механізми формування психологічної безпеки особистості // Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. — 2019. — № 3(45). — С. 150–158.
31. Пухта М. Психологічне благополуччя як ресурс безпеки особистості. 2024. 450 с.
32. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості / Валентин Васильович Рибалка. – К.: Деміур 2021. – 236 с.
33. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник./ Валентин Васильович Рибалка. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2019. – 575 с.
34. Рибальченко О. М. Психологічна безпека майбутніх фахівців технічного профілю // Дисертація. КПІ. — 2024. 170 с.
35. Слободянюк В. І. Психологічна стійкість і безпека особистості // Вісник НПУ ім. Драгоманова. С.58-69

36. Татенко В.А. Проблема розвитку суб'єктивних механізмів психічної активності в онтогенезі /В.А.Татенко//Міжнародні наукові Костюківські читання. 9-11 червня 2022 р. Т.1. С.76-77.
37. Таций В.М. Розвиток психологічної захищеності як базової потреби особистості /В.М. Таций //«Наука і освіта» Південного наукового центру АПН України, № 11, 2019– С.165-168.
38. Таций В.М. Особливості розвитку психологічної захищеності особистості /В.М. Таций //Вісник ОНУ. 2019. – Т.16. – Вип.17. – С.148-155.
39. Теорія та досвід застосування тренінгових технологій у практичній психології:[Матеріали Всеукраїнської науково практичної конференції], [Київ, 22 листопада 2003] За наук. ред. Л.І. Мороз. – К.: КІВС, 2023. – 456с,
40. Титаренко Т.М. Буденний досвід як матеріал особистісного самоосмислювання / Т.М.Титаренко // Психологія. – 2010. - вип. 1(8). - С.26-33.
41. Титаренко Т. М. Життєстійкість особистості в умовах невизначеності. 2024. 456 с.
42. Цюман Т., Нагула О. Психологічна формула безпеки особистості // Педагогічна освіта. — 2021. С.67-79.
43. Юрченко В.М. Психічні стани людини: системний опис /Юрченко В.М. – Рівне, 2021.– 564с.
44. Яценко Т.С. Теоретико-методологічний підхід до цілісного розуміння психіки у її структурних компонентах / Т.С.Яценко // Наука і суспільство. – 2024. - №4. – С.37-60.
45. Allred K.D., Smith T.W. The Hardy Personality: Cognitive and physiological responses to evaluative threat // Journal of Personality & Social Psychology. – 1989. – Feb. – Vol. 56. – N2. – P. 257 – 266.
46. Antonovsky A. Health, Stress and Coping. San Francisco: Jossey-Bass, 1979/ - 230p.

47. Antonovsky A. The Sense of Coherence as a Determinant of Health//Advances, Institute for Advancement of Health, 1984. Vol.22 №4.P.273-280.
48. Brooks R.B. Children at risk: Fostering resilience and hope. (abstract) // American Journal of Orthopsychiatry. – 1994. – Oct. – Vol. 64. – N 4. – P. 545 – 553.
49. Clarke D.E. Vulnerability to stress as a function of age, sex, locus of control, Hardiness and Type A personality // Social Behavior and Personality. – 1995. – Vol. 23. – N 3. – P. 285 – 286.
50. Diener.E., Emmons R.A., Larsen R.J., Griffin S. The Satisfaction With Life Scale //J. of Personality Assesment. 1985. Vol.49.№1.P.71-75.
51. Evan, D.R., Pellizzari J.R., Culbert B.J., Metzen M.E. Personality, marital, and occupational factors associated with quality of life // Journal of Clinical Psychology. – 1993. – Jul. – Vol. 49. – N 4. – P. 477 – 485.
52. Florian V., Mikulincer M., Taubman O. Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The roles of appraisal and coping // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – Apr. 68. – 4. – P. 687 – 695.
53. Gable S., Haidt J.What (and Why) Is Positive Psychology?//Review of General Psychology. 2005.Vol.9.№2.P.103-110.
54. Huang C. Hardiness and stress: A critical review // Maternal-Child Nursing Journal. – 1995. – Jul-Sep. – Vol.23. – N 3. – P. 82 – 89.
55. Sharpley Ch.F., Dua J.K., Reynolds R., Acosta A. The direct and relative efficacy of cognitive hardiness, a behavior pattern, coping behavior and social support as predictors of stress and ill-health // Scandinavian Journal of Behavior Therapy. – 1999. – 1. – P. 15 – 29.
56. Kafka G.J. The construct validity of Ryffs scales of psychological well-being (SPWB) and their relationship to measures of subjective well-being // Social Indicators Research. 2002. Vol. 57. P. 171-190.
57. Khoshaba D., & Maddi, S. Early Antecedents of Hardiness // Consulting Psychology Journal. – Spring. – 1999. – Vol. 51. – N 2. – P. 106 – 117.

58. Korotkov D. The Sense of Coherence: Making Sense Out
59. LaGreca G. The Psychosocial factors in surviving stress. Special Issue: Survivorship: The other side of death and dying. – *Death studies*, 1985. – Vol. 9. – N 1. – P. 23 – 36.
60. Leak G.K., Williams D.E. Relationship between social interest, alienation, and psychological hardiness. *Individual Psychology // Journal of Adlerian Theory Research and Practice*. – 1989. – Sept. – N 3. – P. 369 – 375.
61. Lee H.J. Relationship of Hardiness and current life events to perceived health in rural adults // *Research in Nursing and Health*. – 1991. – Oct. – Vol. 14. – N 5. – P. 351 – 359.
62. Lyubomirsky S., Lepper H. A measure of subjective happiness: Preliminary reliability and construct validation // *Social Indicators research*. 1999. Vol. 46, №2. P. 137-155.
63. Maddi S.R., Khoshaba D.M. Hardiness and Mental Health // *Journal of Personality Assessment*. – 1994. – Oct. – Vol. 63. – N 2. – P. 265 – 274.
64. Maddi S.R., Kobasa S.C. Hoover An alienation test. /S.R. Maddi, S.C. Kobasa // *J of Humanistic Psychology*. 1979. vol. 19. №1. P. 73-76..
65. Nagy St., Nix Ch.L. Relations between preventive health behavior and hardiness // *Psychological Reports*. – 1989. – Aug. – Vol. 65. – N1. – P. 339 – 345.
66. Rhodewalt Fr., Agustsdottir S. On the relationship of hardiness to the Type A behavior pattern: Perception of life events versus coping with life events // *Journal of Research in Personality*. – 1989. – Jun. – Vol. 18. – N2. – P. 211 – 223.
67. Rush M.C., Schoael W.A., Barnard S.M. Psychological resiliency in the public sector: "Hardiness" and pressure for change // *Journal of Vocational Behavior*. – 1995. – Feb 46(1). – P. 17 – 39.
68. Ryff C. The structure of psychological well-being revisited // *J. of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 69. P. 719-727.
69. Ryff C. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. /C. Ryff. // *J. of Personality and Social Psychology*. 1989. Voi. 57. P. 169-181.

70. Scheier M.F., Carver Ch.S. Dispositional optimism and physical well being: The influence of generalized outcome expectancies on health. Special Issue: Personality and Physical Health // Journal of Personality. – 1989. – Jun. – Vol. 55. – N 2. – P. 169 – 210.
71. Sheppard J.A., Kashani J.H. The Relationship of Hardiness, Gender, and Stress to Health Outcomes in Adolescents // Journal of Personality. – 1991. – Dec. – Vol. 59. – N 4. – P. 747 – 768.
72. Siddiqi S.H., Hasan Q. Recall of past experiences and their self-evaluated impact on hardiness-related characteristics // Journal of Personality & Clinical Studies. – 1998 . – Mar-Sep. 14 (1-2). – P. 89 – 93.
73. Solcava I., Sykora J. Relation between psychological Hardiness and Physiological Response // Homeostasis in Health & Disease. – 1995. – Feb. – Vol. 36. – N 1. – P. 30 – 34.
74. Solcova I., Tomanek P. Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness // Studia Psychologica. – 1994. – Vol 36. – N 5. – P. 390 – 392.
75. Springer K. W. An assessment of the construct validity of Ryff's scales of psychological well-being: Method, mode, and measurement effects // Social Science Research. 2006.
76. Shuller I.S., Comunian A.I., Cross-Cultural Comparison of Arousability and Optimism Scale (AOS) /I.S. Shuller, A.I. Comunian //18th International Conference of Stress and Anxiety Research Society.– Dusseldorf, 1997/
77. Folkman S., Lazarus R.S., Pimley S., Novasek J. Age differences in stress and coping processes //Psychology and Aging. - 1987. - Vol.2, N.4. - P. 106-11
78. Van Dierendonck D. The Construct Validity of Ryff's Scales of Psychological Well- Being and Its Extension With Spiritual Well-Being//Personality and Individual Differences. 2004. Vol.36. P. 629-643.
79. Wiebe D.J. Hardiness and stress moderation: A test of proposed mechanisms // Journal of Personality and Social Psychology. – 1991. – Jan. – Vol. 60. – N 1. – P. 89 – 99.

80. Williams P.G., Wiebe D.J., Smith T.W. Coping processes as mediators of the relationship between Hardiness and health // Journal of Behavioral Medicine. – 1992. – Jun. – Vol. 15. – N 3. – P. 237 – 255.